

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΞΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ & ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

ΠΜΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΤΕΝΤΖΟΓΛΙΔΗ

Α.Μ.: Ξ2019319

«ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΟΡΩΝ ΦΥΛΕΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΜΕΣΩ ΕΞΕΤΑΣΗΣ ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΩΝ ΑΓΓΛΟΦΩΝΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΑΤΩΝ ΤΟΥΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ»

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Αν. Καθηγητής ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΛΙΒΑΣ

Καθηγήτρια ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΠΑΡΙΑΝΟΥ

Επικ. Καθηγήτρια ΒΙΛΕΛΜΙΝΗ ΣΩΣΩΝΗ

Κέρκυρα, 2021

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συντομογραφίες.....	4
1. Εισαγωγή.....	5
2. Συλλογή όρων φυλετικού περιεχομένου: αγγλόφωνη λογοτεχνία μεταφρασμένη στα ελληνικά.....	11
2.1. Χάριετ Μπίτσερ Στόου, <i>Η Καλύβα του μπαρμπα-Θωμά</i>	11
2.2. Μαρκ Τουαίν, <i>Οι περιπέτειες του Τομ Σόγιερ</i>	18
2.3. Άγκαθα Κρίστι, <i>Δέκα μικροί νέγροι</i>	20
2.4. Μάργκαρετ Μίτσελ, <i>Όσα παίρνει ο άνεμος</i>	23
2.5. Χάρπερ Λη, <i>Όταν σκοτώνουν τα κοτσύφια</i>	29
2.6. Τόνι Μόρισον, <i>Τζαζ</i>	33
2.7. Πωλ Μπέιτι, <i>Ο πουλημένος</i>	36
2.8. Αντιμετώπιση όρων φυλετικού περιεχομένου στη λογοτεχνική μετάφραση.....	47
3. Η στάση του μεταφραστή.....	49
3.1. Πολιτικές επιδράσεις στις γλωσσικές επιλογές.....	49
3.2. Επεκτάσεις της μεταφραστικής επιλογής.....	51
3.3. Ρευστή ή παγιώσιμη ορολογία;.....	53
4. Συμπεράσματα.....	54
5. Βιβλιογραφικές αναφορές.....	56

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

adj.	adjective
adv.	adverb
ES	español
etc.	et cetera
n.	noun
n.d.	no date
part.	participle
v.	verb
βλ.	βλέπε
ΓΠ	γλώσσα-πηγή
ΓΣ	γλώσσα-στόχος
εκδ.	εκδόσεις
επίθ.	επίθετο
επιμ.	επιμέλεια
επίρ.	επίρρημα
κ.ά.	και άλλοι
κεφ.	κεφάλαιο
ΚΠ	κείμενο-πηγή
ΚΣ	κείμενο-στόχος
Μεταφρ.	μεταφραστής/ μεταφράστρια
μτφρ.	μετάφραση
όπ.π.	όπου παραπάνω
ουσ.	ουσιαστικό
ΠΠ	πολιτισμός-πηγή
ΠΣ	πολιτισμός-στόχος
π.χ.	παραδείγματος χάριν
ρ.	ρήμα
σ.	σελίδα
Σ.τ.Ε.	σημείωμα του εκδότη
Σ.τ.Μ.	σημείωμα του μεταφραστή

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στα αγγλικά, ειδικά στο αγγλόφωνο περιβάλλον των ΗΠΑ, η λέξη “*nigger*” εγείρει τόσο τη συμβολική βία, λόγω ιστορικού παρελθόντος, καθώς και διαιωνιζόμενου παρόντος, αλλά και τη φυσική βία (Rahman, 2012: 142). Το καλοκαίρι του 2020 το κίνημα “*Black Lives Matter*”, οι διαμαρτυρίες κατά των δυσανάλογων περιστατικών αστυνομικής βίας εις βάρος των Αφροαμερικανών στις ΗΠΑ, με παρουσία ήδη από το 2013 (in.gr, 2020), λαμβάνει έντονα διεθνείς διαστάσεις. Στην Ελλάδα βρίσκει ανταπόκριση μάλλον για λόγους αλληλεγγύης, παρά για λόγους κοινωνικής ταύτισης. Αυτό που κατέστη εκ νέου σαφές είναι ότι το ρατσιστικό δίπολο λευκών-μαύρων στις ΗΠΑ κάθε άλλο παρά έχει εκλείψει, σε πείσμα όποιας νομικής καταδίκης των εγκλημάτων ρατσιστικής βίας, συμπεριλαμβανομένης της ρητορικής μίσους¹. Η νομική καταδίκη της ρητορικής μίσους έχει σημασία, διότι, αναλύοντας τη γλώσσα ως κοινωνικό φαινόμενο που αποτυπώνει τις κοινωνικές σχέσεις όπως πράγματι είναι (Κεντρωτής, 1996: 163), γίνεται αντιληπτό ότι η άνιση κατανομή ισχύος κωδικοποιείται γλωσσικά, βαρύνοντας ορισμένες λέξεις με αρνητικό κοινωνικό φορτίο (Καραντζόλα & Ιντζίδης, 2018).

Σε μια προσπάθεια να προσδιορίσει κανείς το κίνημα βάσει ελληνικών δεδομένων, έχοντας υπόψη ότι στην Ελλάδα δεν υφίσταται κοινωνικά μεγάλη εξοικείωση με το φαινόμενο του φυλετικού διαχωρισμού², ήδη από το όνομα του κινήματος αντιμετωπίζει κανείς το εύλογο ερώτημα «ποιος είναι μαύρος;»³. Ο όρος «μαύρος» παρουσιάζει ποικιλομορφία φυλετικών νοημάτων τόσο συγχρονικά, σε διαφορετικές κοινωνίες, όσο και ιστορικά εντός της ίδιας κοινωνίας. Μπορεί να αναφέρεται σε Αμερικανό πολίτη αφρικανικής καταγωγής, με ή χωρίς τα αντίστοιχα φαινοτυπικά χαρακτηριστικά, ή μπορεί να αφορά σε οποιονδήποτε μη λευκό. Γίνεται, επομένως, αντιληπτό ότι το περιεχόμενο των εννοιών εν προκειμένω είναι μάλλον ρευστό. Όπως, άλλωστε, ρευστοί είναι και οι όροι που φέρουν το στίγμα της φυλετικής διάκρισης (Trupej, 2017: 124). Το κρίσιμο, πάντως, δεν είναι οι λέξεις καθαυτές (σημαίνουν), αλλά αυτό που αντιπροσωπεύουν (σημαινόμενο), καθώς και

¹ Ενδεικτικά, *International Covenant on Civil & Political Rights*, Articles 19, 20 paragraph 2.

² Με επιφύλαξη, καθώς και στην ελληνική κοινωνία έχουμε εμπειρία από ρατσισμό και τουλάχιστον απόπειρα κοινωνικού αποκλεισμού λόγω καταγωγής (Αβδελά κ.ά., 2017: 11).

³ Βλ. Μπέτι (2016: 391): «τι είναι μαύρο;»

αυτό που επιθυμούμε να αντιπροσωπεύουν (Καραντζόλα & Ιντζίδης, 2018). Ακολούθως, αυτό που προκύπτει από μελέτες είναι ότι η διαμόρφωση των φυλετικών κατηγοριών είναι ζήτημα πολιτικό, με το νόημα της φυλής να διαμορφώνεται στο εσωτερικό της εκάστοτε κοινωνίας με τις εκάστοτε δεσπόζουσες (όπ.π.). Είναι εμφανές, λοιπόν, η σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ γλώσσας και πολιτικής (Παπαδημητρίου, 2020: 40).

Επομένως, αν η επιλογή ενός όρου βασίζεται σε εξωγλωσσικούς παράγοντες, έχει σημασία αν θα επιλέξουμε να αναφερθούμε στη μαύρη κοινότητα των ΗΠΑ ως «μαύρους», «έγχρωμους», «νέγρους» ή «Αφροαμερικανούς». Ιστορικοί, πολιτικοί και κοινωνικοί παράγοντες πρέπει να ληφθούν υπόψη. Αντίστοιχα, όταν ένας μεταφραστής καλείται να αποδώσει στη ΓΣ τον όρο, δεν είναι βέβαιο ότι θα χρησιμοποιήσει την κατά λέξη μετάφραση⁴, π.χ. *black*-μαύρος, *negro*-νέγρος, *nigger*-αράπης. Όπως είναι, άλλωστε, γνωστό στις μεταφραστικές σπουδές, «δεν μεταφράζουμε λέξεις, αλλά κείμενα» (Κεντρωτής, 1996: 123, 130). Για τις εν λόγω μεμονωμένες λέξεις, όμως, που αφορούν ευαίσθητα ζητήματα, όπως η φυλετική διάκριση, είναι κρίσιμος ο τρόπος ένταξής τους στο κειμενικό περιβάλλον, καθώς συνεισφέρουν στην οικοδόμηση ολόκληρου του λόγου.

Συνεπώς, σύμφωνα και με τη θεωρία του Σκοπού (Reiss & Vermeer, 1984), η μετάφραση ως διαδικασία, δηλαδή οι ακολουθούμενες μεταφραστικές μέθοδοι και στρατηγικές κατά τη μεταφορά ενός κειμένου από τη ΓΠ προς τη ΓΣ, καθορίζονται πρωταρχικά από τον σκοπό τον οποίο επιδιώκει το μετάφρασμα, ειδικότερα τον επικοινωνιακό στόχο που επιδιώκει στον ΠΣ (Nord, 2014: 71). Συνεπώς, ο μεταφραστής που καλείται να μεταφέρει στα ελληνικά ένα αγγλόφωνο κείμενο με φυλετικούς όρους πρέπει να έχει υπόψη, κατ' αναλογία προς τη φόρτιση που επιθυμεί να προσδώσει στο μετάφρασμα, όλο το ιστορικό και κοινωνικό βάρος που φέρουν διαχρονικά οι όροι που μεταχειρίζεται, ενδεικτικά ξεκινώντας από την αποικιοκρατία της Μεγάλης Βρετανίας, τη δουλοκτησία στις ΗΠΑ, τον Αμερικανικό Εμφύλιο, περνώντας στον φυλετικό διαχωρισμό και το Κίνημα για τα Πολιτικά Δικαιώματα της δεκαετίας του 1960, φτάνοντας στις σημερινές κοινωνικές ανισότητες, παρά τη διακηρυσσόμενη πολυπολιτισμικότητα και ισότητα. Παρόλο που τεκμαίρεται εξοικείωση του μέσου ελληνόφωνου αναγνώστη λόγω ευρείας έκθεσης στον ΠΠ, αν

⁴ Για τις συνυποδηλώσεις κάθε όρου και την κατά λέξη αντιστόχιση μεταξύ αγγλικών και ελληνικών έχουν μελετηθεί τα εξής λεξικά: *Merriam-Webster* για τα αγγλικά, *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*, καθώς και το *Black Out/Το μαύρο λεξικό* (Πλατής, 1999) για τα ελληνικά (βλ. κεφ. 5 για την πλήρη βιβλιογραφική αναφορά).

αγνοεί το υπόβαθρο αυτό, ο μεταφραστής οφείλει με κάποιον τρόπο να το γνωστοποιήσει. Η επιλογή του τρόπου αυτού μελετάται στην παρούσα εργασία.

Συγκεκριμένα δε, μελετάται η επιλογή του μεταφραστή ως προς τους όρους φυλετικού περιεχομένου στο ειδικότερο πλαίσιο της λογοτεχνίας. Είναι γνωστό (Παπαδημητρίου, 2020: 83) ότι η λογοτεχνία αντανakλά την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής της, φιλτραρισμένη βεβαίως από τις πεποιθήσεις του συγγραφέα. Συνεπώς, η μελέτη των όρων φυλετικού περιεχομένου εντός του κειμενικού τους περιβάλλοντος μπορεί να αποδειχθεί διαφωτιστική για τις κρατούσες κοινωνικές συνθήκες και αντιλήψεις ως προς το ζήτημα του ρατσισμού. Βεβαίως, εν προκειμένω η έμφαση δίδεται στην επιλογή των εν λόγω όρων από τον μεταφραστή και όχι από τον συγγραφέα του πρωτοτύπου. Η μετάφραση στα ελληνικά των όρων φυλετικού περιεχομένου που αναφέρονται στη μαύρη κοινότητα των ΗΠΑ, όπως εντοπίζονται διαχρονικά σε αγγλόφωνα λογοτεχνικά κείμενα αξίζει να μελετηθεί, καθώς πρόκειται για ζήτημα μάλλον ξένο προς την ελληνική πραγματικότητα και ως εκ τούτου παρουσιάζει ενδιαφέρον ο τρόπος χειρισμού τους. Μάλιστα, κατά το μοντέλο της van Leuven-Zwart (1989, 1990)⁵, η μεταφραστική στρατηγική ως προς τους συγκεκριμένους όρους (μικροδομή) επηρεάζει την πρόσληψη του συνόλου του κειμένου (μακροδομή) από το ελληνόφωνο κοινό.

Κρίσιμοι παράγοντες για τη μεταφραστική επιλογή σχετίζονται αφενός με τον ΠΣ, συγκεκριμένα με τον βαθμό αποδοχής της προσβλητικής γλώσσας, αλλά και την ισχύουσα πολιτική συγκυρία, αφετέρου με την προσωπική ιδεολογία του μεταφραστή απέναντι στο ζήτημα των φυλετικών διακρίσεων (Trupej, 2017: 121). Θα μπορούσε, έτσι, να ειπωθεί ότι τουλάχιστον για το πεδίο της λογοτεχνίας, συγκαταλέγονται και οι όροι φυλετικού περιεχομένου στα *realia* του ΠΠ, συνιστώντας μια ειδική κατηγορία, πιο ευαίσθητων, *culture specific items*. Στο παρελθόν έχει μελετηθεί και από τη σκοπιά των μεταφραστικών σπουδών ο χειρισμός ζητημάτων που άπτονται του ρατσισμού στη λογοτεχνία, κυρίως όμως συνολικά ως προς τον ρατσιστικό λόγο, παρά ως προς την ορολογία φυλετικού περιεχομένου (όπ.π.: 122).

Καθώς, λοιπόν, δεν είναι λίγα τα λογοτεχνικά έργα και οι συγγραφείς που έχουν κατηγορηθεί για ρατσιστικό περιεχόμενο, επιχειρείται στην παρούσα μελέτη μια καταγραφή των μεταχειριζόμενων όρων φυλετικού περιεχομένου σε ελληνικά μεταφράσματα. Αρχικά, καταγράφονται όλες οι μεταφράσεις, τόσο οι ακριβείς, όσο

⁵ Χωρίς όμως να ακολουθείται η τυποποίησή της επί των μεταφραστικών στρατηγικών.

και οι αποκλίσεις από το αγγλόφωνο πρωτότυπο, έπειτα παρατίθενται σε αντιπροσωπευτικό δείγμα, συνοδευόμενες από πιθανή ερμηνεία της επιλογής. Επίσης, λαμβάνεται υπόψη κατά πόσον το συγκεκριμένο ελληνικό μετάφρασμα εμπεριέχει με οποιονδήποτε τρόπο διευκρινιστικά σχόλια του μεταφραστή, του εκδότη, ή του συγγραφέα, ή τη διατύπωση κάποιας επιφύλαξης ως προς το περιεχόμενο του κειμένου. Προς τον σκοπό αυτόν μελετώνται πεζά λογοτεχνικά έργα γραμμένα στην αγγλική γλώσσα, που καλύπτουν χρονικά την περίοδο από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έως και τη σύγχρονη εποχή (2015). Λήφθηκε μέριμνα ώστε να υπάρχει ποικιλία μεταξύ των επιλεγμένων έργων, ενώ δεν κρίθηκε απαραίτητο το κεντρικό θέμα σε όλα να είναι η φυλετική διάκριση, αρκεί να εντοπίζονται σχετικές αναφορές. Κριτήριο υπήρξαν επίσης οι βιογραφικές ιδιαιτερότητες των συγγραφέων. Το υλικό, όπως προκύπτει από τη μελέτη του σώματος κειμένων σχολιάζεται εκτενώς κατά μέρη, με παράθεση των επίμαχων όρων σε δίγλωσσους πίνακες.

Τα επιλεγθέντα έργα ανήκουν σε Αμερικανούς συγγραφείς και έχουν εδραιωθεί στην αμερικανική λογοτεχνία⁶. Εξάιρεση αποτελούν οι *Δέκα Μικροί Νέγροι*⁷ της Βρετανίδας Άγκαθα Κρίστι, το οποίο παρουσιάζει ενδιαφέρον ως προς τη διαχείριση του τίτλου, που φέρει ρητά όρο φυλετικού περιεχομένου. Τα κλασικά του 19^{ου} αιώνα, *Η καλύβα του μπαρμπα-Θωμά* και *Οι περιπέτειες του Τομ Σόγιερ* βρίσκονται σε άμεση εγγύτητα προς το καθεστώς της δουλείας, με το πρώτο να θεωρείται θεμελιώδες για την ανάδειξη του θεσμού της δουλείας ως απάνθρωπου και το δεύτερο απλώς να εμπεριέχει αναφορές που καταδεικνύουν πόσο «φυσική» θεωρούσαν τότε την κατωτερότητα των μαύρων. Σημειώνεται, μάλιστα, ότι ο συγγραφέας Μαρκ Τουαίν⁸ έχει επικριθεί ως ρατσιστής για την εκτεταμένη χρήση προσβλητικών όρων φυλετικού περιεχομένου. Το νεότερο κλασικό έργο *Όσα παίρνει ο άνεμος* επίσης έχει κατηγορηθεί για την υπερβολικά ωραιοποιημένη παρουσίαση της δουλείας στον αμερικανικό Νότο και τη μεροληπτική απεικόνιση της περιόδου αναφοράς από τη συγγραφέα. Το *Όταν σκοτώνουν τα κοτσύφια*, πάλι, εκδόθηκε σε μια εποχή κρίσιμη για το κίνημα των πολιτικών δικαιωμάτων των Αφροαμερικανών, ενώ πολύ σημαντική έχει κριθεί η συμβολή του για την ανάδειξη των συνθηκών ζωής της μαύρης κοινότητας στις «ελεύθερες» από δουλοκτησία ΗΠΑ. Τα πιο πρόσφατα

⁶ Για την πλήρη βιβλιογραφική αναφορά κάθε έργου, βλ. κεφ. 5 (Βιβλιογραφικές Αναφορές) αντίστοιχα.

⁷ Το βιβλίο πλέον κυκλοφορεί με διαφορετικό τίτλο, το οποίο σχολιάζεται εκτενέστερα στο οικείο κεφάλαιο.

⁸ Τουέν ή Τουαίν. Στην παρούσα ακολουθείται η δεύτερη γραφή, σύμφωνα με την αναγραφή του ονόματος στο σχετικό εξεταζόμενο μετάφρασμα.

Jazz και *Ο Πουλημένος*, αποτελούν έργα Αφροαμερικανών συγγραφέων, οι οποίοι ως ελεύθεροι και ισότιμοι Αμερικανοί πολίτες αποτυπώνουν τη δική τους εκδοχή, αποσπώντας μάλιστα λογοτεχνικές διακρίσεις. Σημειώνεται ότι σε ορισμένα έργα αντιστοιχούν περισσότερα μεταφράσματα στα ελληνικά, επιλέγεται όμως μόνο ένα προς μελέτη για τους σκοπούς της παρούσας.

Έπειτα, έχοντας μελετήσει με απτά παραδείγματα πώς ο μεταφραστής εν τοις πράγμασι χειρίζεται όρους που αφορούν ένα ευαίσθητο κοινωνικά και πολιτικά ζήτημα, καταπιανόμαστε με το θεωρητικό υπόβαθρο της στάσης του. Δεδομένου ότι οι γλωσσικές συμπεριφορές μας προσδιορίζουν ως έναν βαθμό την πραγματικότητα (Κεντρωτής, 1996: 93), πλήθος παραγόντων καθορίζει την εκάστοτε μεταφραστική επιλογή. Πέρα από τις γλώσσες εργασίας και τους σκοπούς και τις λειτουργίες πρωτοτύπου και μεταφράσματος, με τα σχετικά επακόλουθα, επιρροή ασκούν οι εκάστοτε γλωσσικές συμβάσεις και περιορισμοί, οι ακολουθούμενες πολιτικές ισότητας και οι *de facto* κρατούσες συνθήκες, αλλά και η προσωπική ιδεολογία των εμπλεκομένων.

Συνεπώς, τίθεται το ερώτημα εάν, στην περίπτωση που το πρωτότυπο κάνει ενδεχόμενη «κατάχρηση» των ελευθεριών του περί έκφρασης και καλλιτεχνικής δημιουργίας, κατά τη μεταφορά στα ελληνικά δικαιούται, ή ακόμα και οφείλει, ο μεταφραστής να επέμβει διορθωτικά. Δεδομένου δε ότι από καιρό σε καιρό διαφοροποιούνται οι αποδεκτοί όροι που αναφέρονται στη μαύρη κοινότητα στις ΗΠΑ και κατ' επέκταση παγκοσμίως (Trupelj, 2017: 121), ίσως οι μεταφραστές θα πρέπει να προσαρμόζουν τακτικά τις επιλογές τους, ώστε να παραμένουν πολιτικά ορθοί και εντός του πεδίου της λογοτεχνίας. Φαίνεται, δηλαδή, πως οι προεκτάσεις της μετάφρασης της ορολογίας των φυλετικών διακρίσεων δεν επιτρέπουν την παγίωση των όρων, σύμφωνα ίσως και με τον αυτοπροσδιορισμό της ίδιας της αφροαμερικανικής κοινότητας, τουλάχιστον όχι μέχρι και την *de facto* αποκατάσταση των ανισοτήτων σε βάρος των μαύρων. Όμως, οι επίμαχοι όροι στα λογοτεχνικά κείμενα, που κατ' αρχήν απηχούν την εποχή τους, έχουν μια περισσότερο διαχρονική διάσταση, διαφυλάσσοντας την αισθητική λειτουργία της γλώσσας σε βάρος της πληροφοριακής, κατά την κειμενική τυπολογία της Reiss (Nord, 2014: 91).

Ως κατακλείδα, γίνεται αντιληπτό ότι τα πραγματολογικά στοιχεία που εν πολλοίς καθορίζουν τη μεταφραστική επιλογή σχετίζονται με το πολιτικό αποτύπωμα, ή μάλλον με την πολιτική δύναμη, που φέρει η γλώσσα. Στην περίπτωση μας, η γλώσσα μελετάται στη λογοτεχνική της έκφραση και η πολιτική, εκφραζόμενη

λογοτεχνικά, ως η λεκτική αποτύπωση των φυλετικών διακρίσεων της κοινωνίας. Μακροσκοπικά, δηλαδή, ερευνάται η στάση του μεταφραστή ενώπιον του δυναμικού συσχετισμού γλώσσας και πολιτικής στο πλαίσιο της τέχνης.

2. ΣΥΛΛΟΓΗ ΟΡΩΝ ΦΥΛΕΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ:

ΑΓΓΛΟΦΩΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΗ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

2.1. ΧΑΡΙΕΤ ΜΠΙΤΣΕΡ ΣΤΟΥΟΥ, *Η ΚΑΛΥΒΑ ΤΟΥ ΜΠΑΡΜΠΑ-ΘΩΜΑ*

Η *Καλύβα του μπαρμπα-Θωμά* αποτέλεσε μυθιστόρημα-τομή για το ζήτημα της δουλείας στις ΗΠΑ. Θεωρείται κλασικό μυθιστόρημα της αμερικανικής λογοτεχνίας και από τα πλέον πολυδιαβασμένα του 19^{ου} αιώνα. Η Χάριετ Μπίτσερ Στόου, η οποία ως Βόρεια η ίδια δεν είχε προσωπική εμπειρία από τη δουλοκτησία, αλλά βασίστηκε σε πραγματικά γεγονότα (Μπίτσερ Στόου, 2004: 7), το 1852 ήταν η πρώτη που προσέγγισε το απεχθές θέμα της δουλείας αναδεικνύοντας τις άθλιες συνθήκες ζωής των μαύρων σκλάβων στις φυτείες του Νότου. Μέχρι τότε οι όποιες αναφορές στο πρόσωπό τους ήταν περιθωριακές και τους παρουσίαζαν ως καρικατούρες αντικειμένων, όχι ως ανθρώπους με συναισθήματα, που συμπλήρωναν με αίσθημα ευγνωμοσύνης και ευχαρίστησης το τοπίο των φυτειών των λευκών ιδιοκτητών (Beecher Stow, 1962: viii). Η συγγραφέας καταφέρνει με συναισθηματική γραφή να φωτίσει τον εφιάλτη των σκλάβων ενοχοποιώντας τον λευκό Νότο και να καλέσει σε ηθική αναγέννηση του έθνους (όπ.π.: x)⁹.

Η ιστορία ακολουθεί την πορεία του μπαρμπα-Θωμά, του υποδειγματικού δούλου μιας φυτείας στο Κεντάκι, ο οποίος λόγω ανυπέρβλητων οικονομικών προβλημάτων αποφασίζεται να πουληθεί σε δουλέμπορο για να καλυφθούν τα χρέη. Η τιμή του είναι υψηλή, γιατί είναι εργατικός, πιστός, τίμιος και ακολουθεί τη χριστιανική ηθική, σε αντίθεση με την κρατούσα άποψη για τους μαύρους, ως τεμπέληδες, άτιμους και ασεβείς¹⁰. Μαζί του πωλείται και ένα αγοράκι, γιος μιας υπηρέτριας της φυτείας, η οποία, σε αντίθεση με τον μπαρμπα-Θωμά αποφασίζει να το σκάσει για να μην αποχωριστεί το παιδί της. Η διαφορετική διαδρομή των δύο εκτυλίσσεται παράλληλα: ο μπαρμπα-Θωμάς αποχωρίζεται την οικογένειά του, περνά από σκλαβοπάζαρα, ενώ κατά τη μεταφορά του από τον δουλέμπορο συναντιέται με ένα κοριτσάκι που πείθει τον πατέρα του να τον αγοράσουν. Μαζί τους ο Θωμάς έχει καλή ζωή, όμως μετά τον θάνατό τους, βρίσκεται ξανά στα σκλαβοπάζαρα, μη

⁹ Η καλύβα του μπαρμπα-Θωμά ήταν τον 19^ο αιώνα το δεύτερο εμπορικότερο βιβλίο μετά τη Βίβλο. Λέγεται ότι πυροδότησε σε μεγάλο βαθμό τη μαχητικότητα των Βορείων εναντίον των Νοτίων κατά τον Εμφύλιο. Μάλιστα, ήταν τόση η επίδραση του μυθιστορήματος, ώστε δημιουργήθηκε ολόκληρο λογοτεχνικό κίνημα νότιων συγγραφέων που υπερασπίζονταν το καθεστώς της δουλείας με τις «Αντι-Τομ νουβέλες» (Μηχανή του Χρόνου).

¹⁰ Ενδεικτικά: «Τίμιος, όσο μπορεί να είναι ένας νέγρος» (Μπίτσερ Στόου, 2004: 14).

έχοντας την ευκαιρία να εξαγοράσει την ελευθερία του, όπως του είχε υποσχεθεί το τελευταίο αφεντικό του. Καταλήγει στον πιο σκληρό δουλοκτήτη, ο οποίος του φέρεται φριχτά. Ο Θωμάς προτιμά να υπομείνει τα βάσανα μέχρι την τελική λύτρωση, για να μην προδώσει το πρώτο του αφεντικό και τη χριστιανική ηθική του. Αντίθετα, η Ελίζα με τον γιο της, κυνηγημένη από τα τσιράκια του δουλέμπορου, διασχίζει όλη τη χώρα σαν φυγάς, με τη βοήθεια κάποιων καλών χριστιανών, μέχρι να συναντηθεί με τον άντρα της, που βιώνει τον εξευτελισμό σε άλλη φυτεία, και να καταφύγουν τελικά στον Καναδά, όπου θα μπορούν να ζήσουν ελεύθεροι.

Ως προς τη φυλετικού περιεχομένου ορολογία του έργου, επικρατεί η εξίσωση νέγρος = σκλάβος, με υπαλλακτική χρήση των όρων και στο μετάφρασμα. Καμία ευαισθησία δεν υπάρχει απέναντί τους, αφού οι αφέντες τους τούς θεωρούν αντικείμενα. Επομένως, οι όροι που χρησιμοποιούνται γι' αυτούς από τους λευκούς είναι κατ' εξοχήν υποτιμητικοί. Όχι μόνο οι όροι όμως, αλλά και ολόκληρος ο λόγος φέρει ιδιαίτερη απαξία απέναντί τους, ιδίως των σκληρών δουλοκτητών και δουλεμπόρων. Ορισμένες κυρίες του μυθιστορήματος που είναι ευαισθητοποιημένες επί του θέματος, ορμώμενες από χριστιανικό ήθος αντιλαμβάνονται ότι και οι μαύροι έχουν ψυχή, χρησιμοποιούν όρους που υποδηλώνουν συμπόνια, αλλά και ενοχή (π.χ. πλάσμα), οι οποίοι διατηρούνται και στο ΚΣ: ενδεικτικά, «*κακομοίρα*» (ΚΠ: “*poor thing*”), «*κακόμοιρα πλάσματα*» (ΚΠ: “*poor souls*”, “*poor creatures*”). Σημειώνεται ότι παράλληλα με την αφύπνιση στο ζήτημα της δουλείας, η Μπίτσερ Στόου αναδεικνύει και το γυναικείο ζήτημα, με τους γυναικείους χαρακτήρες της να αρθρώνουν λόγο και όχι μόνο να αντιστέκονται, αλλά και να επηρεάζουν τους άντρες ως προς τη χρόνια απάνθρωπη μεταχείριση απέναντι στους σκλάβους και ουσιαστικά να γίνονται αυτές φορείς της αφύπνισης για τα δικαιώματα των μαύρων.

Το έργο, σύμφωνα και με τον μεταφραστή (Σπανδωνής σε Μπίτσερ Στόου, 2004: 11), έχει βεβαίως ιστορική αξία λόγω της επιρροής που άσκησε για την κατάργηση της δουλείας, όμως παραμένει κλασικό και συμβολικά επίκαιρο. Τούτο διότι οι απόγονοι των απελευθερωμένων σκλάβων δεν έχουν ακόμα αποκατασταθεί κοινωνικά με ίσους όρους. Επομένως, δηλώνει ρητά στον πρόλογο (όπ.π.) ότι η μετάφρασή του, ενάμιση αιώνα μετά, επιδιώκει να διατηρήσει «τη φρεσκάδα και την αξία» του «αθάνατου έργου». Αυτό επιτυγχάνεται μέσω ορισμένων περικοπών, που κυρίως φέρουν φυλετικό στίγμα, αλλά κρίνονται μάλλον ως παρωχημένου περιεχομένου, ενώ ακόμα περισσότερο αποδίδεται η βαρύτητα του υπό κρίση

ζητήματος μέσω των μεταφραστικών επιλογών υπέρ συγκεκριμένων όρων φυλετικού περιεχομένου.

Στον παρακάτω δίγλωσσο πίνακα παρατίθενται οι πρωτότυποι όροι και η απόδοσή τους, όπως καθιερώνεται στο συγκεκριμένο μετάφρασμα:

Πρωτότυπο	Μετάφρασμα
acquisition (n.)	απόκτημα (ουσ.)
African (adj.)	αφρικανικός (επίθ.)
black (adj.) [man/ woman etc.]	μαύρος/η (ουσ.)
Black (adj. before name)	Μαύρος (επίθ.)
bond (n.)	σκλάβος (ουσ.)
boy (n.)	μαύρος (ουσ.)
chattel (n.)	υποτακτικός (ουσ.)
colored (adj.) folks	έγχρωμος (ουσ.)
creature/ critter (n.)	πλάσμα (ουσ.)
dark (adj.)	μαύρος (επίθ.) σκούρος (επίθ.) μελαχρινός (επίθ.)
human beings	ανθρώπινα πλάσματα
little negroes	νεγράκια (ουσ.)
low negroes/ niggers	κατώτεροι νέγροι
master/ Master (n.)	αφέντης (ουσ.)
mulatto (adj.)	μιγάς ή μιγάδας (ουσ.) μιγάδα (ουσ.)
negress (n.)	νέγρα (ουσ.) μαύρη (ουσ.)
negro/ Negro (n.)	νέγρος (ουσ.)
negro (adj.)	των νέγων
negro-trader (n.)	δουλέμπορος (ουσ.)
nigger (n.)	νέγρος (ουσ.)
nigger (adj.)	νέγρικός (επίθ.)
property (n.)	ιδιοκτησία (ουσ.)
quadroon (adj.)	μιγάς (ουσ.)

race (n.)	φυλή (ουσ.) ράτσα (ουσ.)
servant (n.)	υπηρέτης/τρια (ουσ.) δούλος/α (ουσ.)
slave (n.)	σκλάβος/α (ουσ.)
thing (n.)	αντικείμενο (ουσ.) πλάσμα (ουσ.)
white (adj.)	λευκός/ή (ουσ.)
white folks	Λευκοί (ουσ.)
white niggers	λευκοί νέγροι

Πίνακας 1.

Ως επί το πλείστον, η αναφορά στον επίμαχο πληθυσμό γίνεται στο ΚΠ με τους όρους “*negro*” και “*nigger*”, τα οποία φαίνεται πως φέρουν την ίδια απαξία στο συγκεκριμένο κείμενο. Η διαφορά έγκειται στο ότι ο δεύτερος όρος χρησιμοποιείται κατ’ εξοχήν στις προσφωνήσεις, τόσο από λευκούς, όσο και μεταξύ των μαύρων, οπότε αναλόγως του ομιλούντος αλλάζει ο τόνος κατά περίπτωση, ενώ επίσης είναι ο όρος που χρησιμοποιούν κατ’ αρχήν οι δουλέμποροι για να αναφερθούν στην εν λόγω ομάδα, οπότε και επιβαρύνεται η αρνητική του φόρτιση, δεδομένης και της ιστορικής μας γνώσης του συγκεκριμένου, αλλά και του περικειμένου. Στα ελληνικά μεταφράζονται και οι δύο όροι ως «νέγρος», που είναι και ο επικρατέστερος φυλετικός όρος στο ΚΣ. Προκύπτει από τη χρήση στο ΚΣ ότι πρόκειται για όρο με ιδιαίτερη απαξία, σε κάθε περίπτωση, οπότε κρίνεται μάλλον περιττή η χρήση δεύτερου όρου, εφόσον και στο πρωτότυπο χρησιμοποιούνται ως συνώνυμα. Ο μεταφραστής, όμως, επιλέγει σε ορισμένες περιπτώσεις να επιτείνει τη βαρύτητα του φυλετικού περιεχομένου, κυρίως σε περιπτώσεις προσφωνήσεων, με τη δημιουργία σύνθετης λέξης, με υβριστικό πρώτο συστατικό και το «νέγρος» ως δεύτερο· ενδεικτικά: «*χαζονέγροι*» (σ. 89) (ΚΠ, σ. 78: “*these yer niggers*”), «*παλιονέγροι*» (σ. 234) (ΚΠ, σ. 255: “*you niggers*”), «*πάντα μια παλιονέγγρα*» (σ. 294) (ΚΠ, σ. 351: “*nothing but a nigger*”), «*παλιονέγρος*» (σ.389) (ΚΠ, σ. 458: “*the nigger*”).

Η επικράτηση του «νέγρου» στο ΚΣ ενισχύεται και από την τάση για απόδοση με αυτόν τον τρόπο και άλλων όρων του ΚΠ, είτε φυλετικού, είτε ουδέτερου περιεχομένου. Τέτοιες περιπτώσεις, για παράδειγμα, είναι οι εξής: «*νεγράκι*» (σ. 55) (ΚΠ, σ. 45: “*colored boy*”), «*εβένινους νέγρους*» (σ. 58) (ΚΠ, σ. 47: “*sons of*

ebony”), «**νέγροι**» (σ. 113) (ΚΠ, σ. 102: “crowd of **servants**”), «*τους φουκαράδες τους **νέγρους** μου*» (σ. 219) (ΚΠ, σ. “the poor **devils**”), «**νεγράκι**» (σ. 244) (ΚΠ, σ. 246: “young ‘**un**”), «*τους **νέγρους** του*» (σ. 334) (ΚΠ, σ. 401: “his **gang**”), «*οι κακόμοιροι οι **νέγροι***» (σ. 441) (ΚΠ, σ. 505: “poor **fellows**”). Στο ίδιο κλίμα, πολλές από τις αντωνυμίες του πρωτοτύπου αντικαθίστανται στα ελληνικά με το «νέγρος», όπως: «*Οι **νέγροι***» (σ. 109) (ΚΠ, σ. 100: “**They**”), «*πρόσθεσε ο **νέγρος***» (σ. 113) (ΚΠ, σ. 103: “**he** said”), «*της **νέγρικης** φυλής*» (σ. 241) (ΚΠ, σ. 244: “of **her** race”), «*ένας από τους **νέγρους***» (σ. 439) (ΚΠ, σ. 503: “one of **them**”).

Η τακτική της αντικατάστασης της αντωνυμίας, του κυρίου ονόματος ή άλλου, φυλετικά ουδέτερου ουσιαστικού με όρο φυλετικού περιεχομένου επεκτείνεται και σε άλλους όρους, οπότε επίσης παρατηρείται επίταση της φόρτισης και διαρκής υπενθύμιση του φυλετικού στοιχείου. Κυρίαρχος όρος στην κατηγορία αυτή είναι ο «μαύρος/η» (ως ουσ.), όπως στις εξής περιπτώσεις: «*τους δύο **μαύρους***» (σ. 76) (ΚΠ, σ. 63: “**Sam and Andy**”), «*οι δύο **μαύροι***» (σ. 81) (ΚΠ, σ. 66: “**both**”), «*ιστορία της **μαύρης***» (σ. 225) (ΚΠ, σ. 223: “**woman’s** history”), «*οι **μαύροι** είναι πολύ κακοί*» (σ. 234) (ΚΠ, σ. 238: “**they** are so bad”), «*η μικρή **μαύρη***» (σ. 252) (ΚΠ, σ. 251: “the **child**”) «*η **μαύρη***» (σ. 259) (ΚΠ, σ. 260: “**she**”), «*οι **μαύροι***» (σ. 296) (ΚΠ, σ. 352: “**they**”), «*ο **μαύρος***» (σ. 314) (ΚΠ, σ. 376: “**Tom**”). Αντικατάσταση της αντωνυμίας συμβαίνει και υπέρ του όρου «λευκός/ή» (ως ουσ.), με επίσης επιτατικό αποτέλεσμα, αλλά αντίστροφα, προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της θέσης του αναφερόμενου ατόμου, όπως: «*σε **λευκούς** και **νέγρους***» (σ. 427) (ΚΠ, σ. 493: “among **them**...among Negroes”). Επίσης, η αντωνυμία αντικαθίσταται με τους όρους «σκλάβος/α», «δούλος/α», «υπηρέτης/τρια» όπως: «*τα χέρια των **υπηρετών***» (σ. 178) (ΚΠ, σ. 170: “from **one** to another”), «*του **σκλάβου***» (σ. 408) (ΚΠ, σ. 474: “**Tom’s**”), «*μίσος για τον ξεροκέφαλο **σκλάβο***» (σ. 426) (ΚΠ, σ. 492: “hated **him** more”), «*πιστού του **δούλου***» (σ. 435) (ΚΠ, σ. 500: “old **friend**”), αλλά και από όρο που υποδηλώνει αντικείμενο αντί ανθρώπου: «*να επιθεωρήσει τα **αποκτήματά** του*» (σ. 342) (ΚΠ, σ. 414: “review of **them**”). Οι διαφοροποιήσεις αυτές, που, ειδικά στις περιπτώσεις της αντικατάστασης αντωνυμιών και όρων φυλετικά ουδέτερων, ακολουθούν τη διευκρινιστική τακτική, ενισχύουν τη θέση μαύρος = δούλος.

Δεδομένου ότι ήδη από την εισαγωγή της ελληνικής έκδοσης καθίσταται γνωστό ότι έχουν γίνει περικοπές σε ορισμένα σημεία, οι οποίες εντοπίζονται σε παραλείψεις φράσεων με φυλετικό πρόσημο, παρατηρείται η τακτική του

μεταφραστική να υπενθυμίζει και να τονίζει διακριτικά, σε αντίθεση συχνά με το ΚΠ, το φυλετικό περιεχόμενο του έργου. Αρχικά, αυτό συμβαίνει με την προσθήκη φυλετικού όρου το πρώτον στο μετάφρασμα, όπως: «το **μαύρο** του πρόσωπο φωτίστηκε» (σ. 59) (ΚΠ, σ. 48: “with infinite contempt”), «να σου φτιάξει ένα σετ **μαύρους**» (σ. 123) (ΚΠ, σ. 112: “to make you a set”), «πλήθος **υπηρετών**» (σ. 177) (ΚΠ, σ. 169: “a crowd”), «εξύψωση των **μαύρων**» (σ. 278) (ΚΠ, σ. 335: “elevating talk”), «όμορφο **λευκό** κορίτσι» (σ. 295) (ΚΠ, σ. 352: “beautiful child”), «κάθε απόχρωσης δέρματος, **απ’ το κατάμαυρο ως το σχεδόν λευκό**» (σ. 332) (ΚΠ, σ. 401: “all shades of complexion”), «αποθαρρημένο ύφος των **δούλων**» (σ. 348) (ΚΠ, σ. 419: “dispirited faces”), «**μαύρο** με μαδημένο καπέλο» (σ. 350) (ΚΠ, σ. 422: “ragged fellow”), «αβοήθητους **δούλους**» (σ. 359) (ΚΠ, σ. 428: “helpless”), «**μαύροι** δούλοι» (σ. 414) (ΚΠ, σ. 481: “under-servants”), «το δικό της **μαύρο** χέρι» (σ. 460) (ΚΠ, σ. 524: “her hand”).

Επίσης, πέρα από τις προαναφερθείσες περιπτώσεις αντικατάστασης, η διευκρινιστική τακτική που αποσκοπεί στην επίταση της φόρτισης του όρου εξυπηρετείται και με την αντικατάσταση φυλετικών όρων του ΚΠ με άλλων περισσότερο στιγματισμένων στο ΚΣ. Τέτοιες περιπτώσεις είναι οι εξής: «**μαύρο**, παγερό βλέμμα» (σ. 124) (ΚΠ, σ. 113: “bright, **dark** eyes”), «**σκλάβα**» (σ. 125) (ΚΠ, σ. 114: “of her **race**”), «**μαύρος**» (σ. 140) (ΚΠ, σ. 130: “**colored** man”¹¹), «**μαύρο...λευκό**» (σ. 141) (ΚΠ, σ. 131: “**dark...fair**”), «τσούρμο **μαύρες και μιγάδες**» (σ. 216) (ΚΠ, σ. 214: “members of **that** rising **race**”), «**πιο μαύρος... πιο λευκός**» (σ. 454) (ΚΠ, σ. 517: “**darker... lighter**”). Ειδική μνεία αξίζει στο χειρισμό της λέξης “race”, που αποδίδεται άλλοτε ως «φυλή» και άλλοτε ως «ράτσα». Συγκεκριμένα, βλέπουμε τη διαφορετική απόδοση στο τελευταίο κεφάλαιο όπου ο μιγάς πρωταγωνιστής αναφέρεται στη λευκή καταγωγή του πατέρα του ως «**φυλή** του πατέρα» (“father’s **race**”) και στη μαύρη καταγωγή της μητέρας του ως «**ράτσα** της μητέρας» (“mother’s [**race**]”). Καταφέρνει, δηλαδή, ο μεταφραστής να αποδώσει διακριτικά στην ίδια φράση, με τη χρήση των συνώνυμων όρων, την κρατούσα άποψη περί «ανωτερότητας» και «κατωτερότητας» της μιας και της άλλης φυλής.

Τέλος, χρησιμοποιείται στο ελληνικό μετάφρασμα ένας ευρηματικός τρόπος αναπλήρωσης των περικοπών του φυλετικού περιεχομένου, σύμφωνα με την τακτική

¹¹ Ο «έγχρωμος» για την εποχή του βιβλίου ήταν πιο ορθός όρος από τον «μαύρο», σε αντίθεση με σήμερα. Πρόκειται για παράδειγμα «εκσυγχρονισμού» του έργου μέσω της μετάφρασής του σε πιο μοντέρνα εκδοχή, που ακολουθεί την κρατούσα στη δική της εποχή τάση.

της οικειοποίησης (Venuti, 1995). Συγκεκριμένα, χρησιμοποιούνται καθιερωμένες στα ελληνικά φράσεις που περιλαμβάνουν τον όρο «μαύρος», όχι αναφερόμενες απαραίτητα σε άνθρωπο αφρικανικής καταγωγής, αλλά υποδεικνύοντας κάτι αρνητικό. Τέτοιες φράσεις είναι οι εξής: «*καθώς ο μαύρος αγωνιζόταν*» (σ. 39) (ΚΠ, σ. 26: “*laboriously*”), «*η μαύρη αλήθεια είναι*» (σ. 94) (ΚΠ, σ. 85: “*the truth must be told*”), «*μαύρο σεντόνι φρίκης*» (σ. 418). Με τον τρόπο αυτόν αντικατοπτρίζεται πώς, ακόμα και στην ελληνική γλώσσα, που δεν έχει βιώσει τον ρατσισμό κατά των μαύρων στην κοινωνία όπου ομιλείται, έχει περάσει σε καθημερινές γλωσσικές εκφράσεις η φυλετική διάκριση.

Παρατηρείται, λοιπόν, κατ’ αρχήν μια οικειοποιητική στρατηγική στο ελληνικό μετάφρασμα. Είναι εμφανές ότι ο μεταφραστής έχει υπόψη τον αντίκτυπο των όρων φυλετικού περιεχομένου στα ελληνικά και η επιλογή και χρήση τους είναι μελετημένη, ώστε να αποδίδουν το έντονα φορτισμένο κλίμα, χωρίς όμως να μοιάζουν παρωχημένοι, ούτε απομακρυσμένοι από τον σύγχρονο ελληνόφωνο αναγνώστη¹². Οι κρατούντες όροι «νέγρος», «μαύρος», «δούλος» παραμένουν ισχυροί στο ΚΣ, με την κατάλληλη αρνητική φόρτιση όπου το απαιτεί το περικείμενο, ενώ διατηρείται επίσης η χροιά της αντικειμενικοποίησης των μαύρων, αλλά και της λύπησής τους από λίγους ευαισθητοποιημένους. Το μετάφρασμα δεν επιχειρεί να καταδείξει τη σκληρότητα του θέματος με επιπλέον ένταση στη γλώσσα, αλλά ακολουθεί μια στρατηγική επικαιροποίησης, η οποία συνάδει με τον κλασικό χαρακτήρα του έργου.

¹² Προκειμένου να μην ξενίσει τον αναγνώστη, δεν διατηρείται στο ΚΣ το χαρακτηριστικό ιδίωμα των μαύρων, το οποίο χρησιμοποιείται ευρέως στο ΚΠ, εξ ου και ορισμένοι όροι με διπλή γραφή.

2.2. ΜΑΡΚ ΤΟΥΑΙΝ, ΟΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΟΥ ΤΟΜ ΣΟΓΙΕΡ

Ο Μαρκ Τουαίν έχει επικριθεί δριμύτατα για την ευρεία χρήση ρατσιστικών όρων στα κλασικά έργα του, μέχρι το σημείο να απαγορευθεί η διδασκαλία τους σε σχολεία των ΗΠΑ (Newton, 2011: 7). Προερχόμενος ο ίδιος από οικογενειακό περιβάλλον που είχε στην περιουσία του δούλους, ήταν εκτεθειμένος στις ρατσιστικές αντιλήψεις και τις γλωσσικές αποτυπώσεις τους (Trupej, 2012). Βασικό σημείο κριτικής στα έργα του είναι η αμφιλεγόμενη χρήση της “n-word” (όπ.π.), η οποία απαντάται με υπερβολική συχνότητα σε ορισμένα (Tharp & Sloane: 83). “Slave”, “negro”, “nigger” είναι οι πιο συχνοί όροι φυλετικού περιεχομένου που χρησιμοποιεί πρωτοτύπως ο Τουαίν. Ωστόσο, με προσεκτικότερη μελέτη διαπιστώνει κανείς πως οι εν λόγω όροι χρησιμοποιούνται εσκεμμένα, με απώτερο σκοπό την ανάδειξη και τον κοινωνικό σχολιασμό του καθεστώτος των μαύρων στις ΗΠΑ την εποχή του (όπ.π.: 93).

Οι *Περιπέτειες του Τομ Σόγερ* είναι ένα παιδικό μυθιστόρημα, που αφηγείται επεισόδια από την ανέμελη ζωή ενός λευκού αγοριού στην περιοχή του Μισισσιπή το 1840. Παρόλο που επίκεντρο της ιστορίας είναι οι σκανταλιές του πρωταγωνιστή, εντοπίζονται αναφορές φυλετικού περιεχομένου σε μαύρους και Ινδιάνους. Προς αποφυγή σχετικών παρεξηγήσεων, η εξεταζόμενη έκδοση του ελληνικού μεταφράσματος περιέχει μέσω του προλόγου και των σημειωμάτων του μεταφραστή επιπλέον πληροφορίες και διευκρινίσεις για τη στάση του συγγραφέα ως προς το ζήτημα του ρατσισμού και τη χρήση των επίμαχων όρων, για το κλίμα της εποχής και τις κρατούσες αντιλήψεις, οι οποίες έχουν εμποτίσει μέχρι και τα παιδιά.

Ακολουθεί ο δίγλωσσος πίνακας με τους σχετικούς όρους:

Πρωτότυπο	Μετάφρασμα
colored (adj.)	νέγρος (ουσ.)
half-breed (n.)	μιγάς (ουσ.)
negro (n. / adj.)	νέγρος (ουσ.)
nigger (n.)	νέγρος (ουσ.)
mulatto (adj.)	μιγάς (ουσ.)
slave (n.)	σκλάβος (ουσ.)
white (adj.)	λευκός (ουσ.)

Indian (n.)	Ινδιάνος (ουσ.)
Injun (n.)	Ινδιάνος (ουσ.)

Πίνακας 2.

Παρατηρείται ότι κυρίαρχος όρος στα ελληνικά είναι ο «νέγρος», χωρίς διαφοροποίηση και απόδοση των διαφορετικών αποχρώσεων που έχουν οι πρωτότυποι όροι “colored”, “negro” και “nigger”, με τον τελευταίο να είναι και ο συχνότερος στο ΚΠ. Τούτο εξηγείται για λόγους ομογενοποίησης του μεταφράσματος, καθώς προορίζεται και για ανάγνωση από παιδιά, τα οποία δεν θα είναι σε θέση να διακρίνουν τις διαφορές, με αποτέλεσμα την πρόκληση περιττής σύγχυσης. Βεβαίως, ο μέσος ελληνόφωνος ενήλικας αναγνώστης υφίσταται πραγματολογική απώλεια σε σχέση με το πρωτότυπο. Μόνη απόκλιση από τον κανόνα αυτόν που ακολουθεί η μεταφράστρια εντοπίζεται στο εξής σημείο: «*Εβαλε και μ’ έδειραν με το βούρδουλα, με το βούρδουλα μπρος στη φυλακή, σαν αράπη*» (σ. 193) (ΚΠ, σ. 164: “*He had me horsewhipped! - horsewhipped in front of the jail, like a nigger!*”). Εμφανώς, με την προτίμηση του βαρύτερου «αράπη», η παρομοίωση αποκτά μεγαλύτερη έμφαση, εντασσόμενη στην οικειοποιητική προσέγγιση, αφού πρόκειται για φράση συνήθη στην ελληνική γλώσσα, αν και πλέον μη αποδεκτή.

Κατά τα λοιπά δεν σημειώνονται ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις σε σχέση με το ΚΠ. Η εκλογή της μετάφρασης αδιακρίτως υπέρ του «νέγρος» αποτελεί συμβιβαστική λύση, καθώς πρόκειται για έναν όρο που κατά τον χρόνο της μετάφρασης θεωρούνταν αρκετά παρωχημένος, ώστε για τους ομογενοποιητικούς σκοπούς του συγκεκριμένου μεταφράσματος να καλύπτει επαρκώς και τους υπόλοιπους. Σε κάθε περίπτωση, η εν λόγω ελληνική έκδοση υιοθετεί συγκεκριμένη στάση απέναντι στις επικρίσεις κατά του Τουαίν και ορθώς προστατεύει το έργο από παρερμηνείες.

2.3. ΑΓΚΑΘΑ ΚΡΙΣΤΙ, ΔΕΚΑ ΜΙΚΡΟΙ ΝΕΓΡΟΙ

Μια πολύ ενδιαφέρουσα περίπτωση ως προς τη χρήση όρων φυλετικού περιεχομένου στη λογοτεχνία αποτελεί το αστυνομικό μπεστ-σέλερ της Άγκαθα Κρίστι που εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1939 στη Μ. Βρετανία, αρχικά υπό τον τίτλο *“Ten little niggers”*. Ο τίτλος και μόνο προϊδεάζει για ρατσιστικό περιεχόμενο. Ωστόσο, η πλοκή διαψεύδει την πρώτη εντύπωση, καθώς πρόκειται για μια ιστορία μυστηρίου, στην οποία κανένας μαύρος δεν εμπλέκεται, παρά μόνο ένα παιδικό (ρατσιστικό) τραγούδι για «δέκα μικρά νεγράκια»¹³ και οι αντίστοιχες πορσελάνινες φιγούρες, που αντικατοπτρίζουν με κάποιον μυστηριώδη τρόπο την πραγματικότητα της αφηγούμενης ιστορίας.

Οι «δέκα μικροί νέγροι» αντιστοιχούν σε δέκα ετερόκλητους προσκεκλημένους ενός αγνώστου κυρίου, που τους συγκεντρώνει για να περάσουν λίγες ημέρες στην έπαυλή του στη «Νήσο των Νέγρων», ένα ιδιωτικό νησί σε βρετανική ακτή, που το σχήμα του μοιάζει με *«το κεφάλι ενός άντρα με χείλη νέγρου»* (Κρίστι, 1987: 27). Γρήγορα αντιλαμβάνονται πως έχουν παγιδευτεί, καθώς ήδη μόλις συγκεντρωθούν, ένα ηχογραφημένο μήνυμα κατηγορεί καθέναν χωριστά για κάποια δολοφονία, ενώ σιγά σιγά όλοι τους καταλήγουν νεκροί, κατ’ ακολουθία των στίχων του τραγουδιού.

Στο υπό κρίση έργο δεν επιδιώκεται η αναφορά στο φαινόμενο της φυλετικής διάκρισης, ούτε επιχειρείται σχετικό κοινωνικό σχόλιο. Αντίθετα, ίσως ακούσια, η επιλογή του συγκεκριμένου τραγουδιού ως λάιτ μοτίφ, με τις μαύρες καρικατούρες ως μικρογραφία της πραγματικότητας και η μελετημένη τιμωρία κατ’ αυτοδικία των ουσιαστικά ενόχων σε ένα νησί με σχήμα «νέγρικης» κεφαλής, να υποδεικνύουν μια υποσυνείδητη αντίληψη των λευκών περί συσχετισμού των μαύρων με εγκληματικές συμπεριφορές, σύμφωνα άλλωστε και με το σχετικό αφήγημα επί αποικιοκρατίας και

¹³ «Δέκα μικρά νεγράκια πήγαν για φαγητό, παιδιά! / Στραβοκατάπαι το ένα κι έμειναν τα εννιά. Εννιά μικρά νεγράκια χόρευαν τη νύχτα στο γιαλό, / Το ένα βαριά κοιμήθηκε, κι έμειναν τα οχτώ. / Οχτώ μικρά νεγράκια στο Ντίβον πήγαν μια βραδιά, / Το ένα για πάντα άραξε κει, κι έμειναν πια εφτά. / Εφτά μικρά νεγράκια πελεκούσαν ξύλα χωρίς να λένε λέξη, / Το ένα κομμάτια γίνηκε κι έμειναν μόνο έξι. / Έξι μικρά νεγράκια πείραζαν τη σφηκοφωλιά, / Μια σφήκα το ένα τσίμπησε και πέντε είναι πια. / Πέντε μικρά νεγράκια το δίκιο τους ψάχνουν στη χώρα, / Έγινε το ένα δικαστής, τέσσερα μείναν τώρα. / Τέσσερα μικρά νεγράκια στο πέλαγο ανοιχτήκαν φοβισμένα, / Κόκκινη ρέγγα χάβει το ένα, τρία πια μείναν τα καημένα. / Τρία μικρά νεγράκια στον Κήπο τον Ζωολογικό, / Αρκούδα το ένα αρπάζει και μένουνε τα δυο. / Δύο μικρά νεγράκια κάτω απ’ τον ήλιο τρομαγμένα, / Το ένα ο ήλιος καίει και μένει μόνο ένα. Ένα μικρό νεγράκι μονάχο κι έρμο, βρε παιδιά, Πάει κι αυτό κρεμιέται, κανένα τώρα πια!» (μτφρ. Γ.Ι. Μπαμπασάκης)

δουλοκτησίας, ή αν μη τι άλλο στάση αδιαφορίας απέναντι σε ενδεχόμενο τέτοιο συσχετισμό. Αλλά η χρήση και μόνο του όρου “*nigger*” στον τίτλο ενός «λευκού» μυθιστορήματος ευρείας κυκλοφορίας, μάλιστα και με επιτυχημένη μεταφορά σε θέατρο και κινηματογράφο (Agatha Christie Wiki, n.d.), είναι προσβλητική, δεδομένης της προαναφερθείσας χρήσης του όρου και στο κυρίως κείμενο.

Το ενδιαφέρον είναι ότι ο εν λόγω συσχετισμός έγινε αντιληπτός και ακολούθησαν εκδόσεις με διαφορετικό τίτλο και τροποποίηση των επίμαχων σημείων. Στις ΗΠΑ, ήδη το 1940 κυκλοφόρησε το βιβλίο με τον τίτλο “*And then there were none*”, ο οποίος είναι και ο πιο διαδεδομένος πλέον στις αγγλόφωνες εκδόσεις, με τις αρχικές αναφορές σε “*nigger*” να τρέπονται σε “*soldier*”. Δεν προκαλεί εντύπωση η εν λόγω τροποποίηση, λαμβανομένης υπόψη της επιθυμητής αποδοχής από το αντίστοιχο αναγνωστικό κοινό. Στα ελληνικά κυκλοφόρησε σε πολλές εκδόσεις ως «*Δέκα μικροί νέγροι*»¹⁴, ενώ μόλις το 2018 προσαρμόζεται το ελληνικό μετάφρασμα στο τροποποιημένο ΚΠ, υπό τον τίτλο «*Και δεν έμεινε κανένας*». Εφόσον αλλαγές εντοπίζονται, πέρα από τον τίτλο, και στο κυρίως κείμενο, ίσως θα πρέπει να γίνει λόγος για διασκευή, να θεωρηθεί δηλαδή ότι υπάρχουν δύο ΚΠ και ότι τα ελληνικά μεταφράσματα λαμβάνουν ως ΚΠ την πρώτη έκδοση, ενώ το «*Και δεν έμεινε κανένας*» έχει άλλη αφετηρία, το “*And then there were none*”, όπως άλλωστε αναγράφεται στις λεπτομέρειες της τελευταίας ελληνικής έκδοσης.

Παρατίθεται πίνακας με τους βασικούς επαναλαμβανόμενους πρωτότυπους αρχικούς και τροποποιημένους όρους και τους αντίστοιχους στο ελληνικό μετάφρασμα:

Ten little niggers	Δέκα μικροί νέγροι	And then were none	Και δεν έμεινε κανένας
Nigger Island	Νήσος των Νέγρων	Soldier Island	Νήσος Σόλτζερ (με Σ.τ.Μ.: Νήσος του Στρατιώτη)
little niggers	νεγράκια	little soldier boys	στρατιωτάκια

Πίνακας 3.

¹⁴ Το έργο έχει κυκλοφορήσει με αυτόν τον τίτλο από τις εκδόσεις: α) Λιβάνη, μτφρ. Γιώργος-Ικαρος Μπαμπασάκης (1987), β) Δωδώνη, μτφρ. Κωστής Λειβαδέας (1990), γ) Καλοκάθη, μτφρ. Λουκάς Ιωάννου, δ) Λυχνάρι, μτφρ. Τζένη Μιστράκη (1994 και επανέκδοση το 2008 από τις εκδόσεις Alter-Ego MME A.E.). Έχει εκδοθεί από τις εκδ. Ερμείας υπό τον τίτλο «*Δέκα μικροί Ινδιάνοι*», σε μτφρ. Σπάρτης Γεροδήμου (Biblionet (a), n.d.).

Παρατηρείται ότι η εξεταζόμενη ελληνική μετάφραση των *Δέκα μικρών νέγων* προτιμά τον όρο «νέγρος», αντί του περισσότερο προσβλητικού «αράπης». Αυτή η επιλογή στα ελληνικά δεν φέρει την ίδια συνυποδηλωτική απαξία με τον πρωτότυπο “nigger”, μάλλον δε συνιστά πιο «ουδέτερη» επιλογή. Δεδομένου, μάλιστα, ότι το κοινό-στόχος δεν έχει υπάρξει ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένο με το φυλετικό ζήτημα έναντι των μαύρων, λόγω διαφορετικής ιστορικής πραγματικότητας, εξηγείται γιατί ο τίτλος στα ελληνικά δεν επηρεάστηκε από τη διαφοροποίηση των εκδόσεων σε Ηνωμένο Βασίλειο και ΗΠΑ¹⁵. Πάντως, η τροποποίηση τίτλου και επίμαχων σημείων και στα ελληνικά κρίνεται ως εύστοχη και ανώδυνη, καθώς δεν διαδραματίζει κάποιον ρόλο-κλειδί το φυλετικό στοιχείο στην εξέλιξη της πλοκής, ενώ τα «στρατιωτάκια» αντικαθιστούν επάξια τα «νεγράκια» στον ρόλο τους, χωρίς να προσβάλλεται άνευ λόγου μερίδα του αναγνωστικού κοινού, με την πρόσφατη έκδοση να επεξηγεί στον πρόλογο τη διαφοροποίηση των εκδόσεων.

¹⁵ Μάλιστα κατά τη θεατρική περίοδο 2019-2020 ανέβηκε στην Αθήνα το θεατρικό έργο υπό τον τίτλο «*Δέκα μικροί νέγροι*», σε σκηνοθεσία Ρέινας Εσκενάζυ και μετάφραση Αντώνη Γαλέου (Νέος Ακάδημος, n.d.).

2.4. ΜΑΡΓΚΑΡΕΤ ΜΙΤΣΕΛ, *ΟΣΑ ΠΑΙΡΝΕΙ Ο ΑΝΕΜΟΣ*

Το κλασικό έργο της αμερικανικής λογοτεχνίας *Όσα παίρνει ο άνεμος* της Μάργκαρετ Μίτσελ, του οποίου κεντρικό θέμα είναι μια (λευκή) ρομαντική ιστορία τοποθετημένη τοπικά στον Αμερικανικό Νότο και χρονικά στην περίοδο λίγο πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τον Αμερικανικό Εμφύλιο, συγκαταλέγεται στα πλέον πολυδιαβασμένα μυθιστορήματα παγκοσμίως, γνωρίζοντας μάλιστα πολλαπλές μεταφράσεις και εκδόσεις στα ελληνικά¹⁶.

Παρά τη μεγάλη επιτυχία¹⁷, το έργο έχει επικριθεί ιδιαιτέρως ως ρατσιστικό. Μελετώντας το, γίνεται αντιληπτό ότι η εικονοπλασία και η ρητορική του χαρακτηρίζεται από μια νοσταλγική διάθεση για τις ανέμελες ημέρες στην προπολεμική επαρχία, αλλά και τη λαχτάρα για επιβίωση και αναστήλωση των χαμένων ονείρων στην αμέσως επόμενη εποχή. Η δυναμική και προκλητική για τα ήθη της εποχής λευκή πρωταγωνίστρια διεκδικεί τη θέση της στη ζωή ενώ εκτυλίσσονται τα τραυματικά γεγονότα του εμφυλίου πολέμου. Προφανώς, η αφήγηση δεν θα μπορούσε να μην περιλαμβάνει σε σημαίνουσα θέση τους μαύρους δούλους, οι οποίοι χειραφετήθηκαν με την ήττα των Νοτίων. Σε αυτό το σημείο ακριβώς έγκειται η δριμεία κριτική. Η στερεοτυπική απεικόνιση των μαύρων χαρακτήρων ως αφελών και τεμπέληδων, αλλά και αχάριστων, όταν μετέπειτα χειραφετούνται και εγκληματούν σε βάρος των λευκών, νομιμοποιώντας κατά κάποιον τρόπο την εμφάνιση και δράση της Κου-Κλουξ-Κλαν, σε μυθιστόρημα τόσων δεκαετιών μεταγενέστερο των γεγονότων που αφηγείται, θεωρήθηκε απαράδεκτη¹⁸. Δεν είναι όμως μόνο η διαιώνιση των στερεοτύπων στο στόχαστρο, αλλά κυρίως η, σε αντίθεση με την παρουσίαση των συνθηκών της δουλείας στην *Καλύβα του μπαρμπα-Θωμά*, ωραιοποίηση του θεσμού της δουλείας, ενός από τα

¹⁶ Κυκλοφορεί, πέρα από το εξεταζόμενο μετάφρασμα, επίσης σε μτφρ. Γιάννη Κουχτσόγλου από τις εκδ. Λιβάνη (1991) και τη Βιβλιοθήκη για Όλους (1968), από τις εκδ. Ρομάντσου σε μτφρ. Δημήτρη Ραυτόπουλου, από τις εκδόσεις Νάστου σε μτφρ. Θανάση Γεωργιάδη (1979) και από τις εκδ. Μπεργκάδη σε μτφρ. Φώντα Κονδύλη (1954).

¹⁷ Το μυθιστόρημα *Όσα παίρνει ο άνεμος* κερδίζει το 1936 το Εθνικό βραβείο Βιβλίου της Αμερικής και το 1937 τιμάται με βραβείο Πούλιτζερ (Διαμαντή, 2020). Έχοντας κυκλοφορήσει για πρώτη φορά το 1936, το *Όσα παίρνει ο άνεμος* μεταφέρθηκε στη μεγάλη οθόνη το 1939 γνωρίζοντας επίσης τεράστια επιτυχία, αποσπώντας μάλιστα δέκα βραβεία Όσκαρ, μεταξύ των οποίων το ιδιαιτέρως αξιοσημείωτο Όσκαρ Β' Γυναικείου ρόλου, που για πρώτη φορά έλαβε Αφροαμερικανίδα ηθοποιός, η Χάτι Μακ Ντάνιελ (Κουτσογιαννόπουλος, 2020).

¹⁸ Εξ ου και η επαναφορά στην επικαιρότητα τον Ιούνιο του 2020 με τον θάνατο του Αφροαμερικανού Τζορτζ Φλόιντ από λευκό αστυνομικό, της κριτικής για τον ρατσιστικό χαρακτήρα της ταινίας, με την πλατφόρμα HBO να σπεύδει σε άμεση απόσυρσή της (Η Καθημερινή, 2020).

μελανότερα κεφάλαια της αμερικανικής Ιστορίας. Παρουσιάζεται η εικόνα των μαύρων δούλων να ζουν ευτυχισμένοι υπηρετώντας τους λευκούς κυρίους τους, επικρίνοντας μάλιστα τους μεταπολεμικά χειραφετημένους και απαρνούμενοι τη δική τους ελευθερία. Χαρακτηρίζεται δε ρητά ως άτοπη η βάρβαρη εικόνα των Βορείων για τη μεταχείριση των δούλων από τους λευκούς αφέντες¹⁹. Η συνολική στάση των Νοτίων σκιαγραφείται ιδεολογικά βάσει του αφηγήματος της «Χαμένης Υπόθεσης» (“Lost Cause”), σύμφωνα με το οποίο αιτία του Εμφυλίου από πλευράς των νότιων πολιτειών δεν ήταν η διατήρηση της δουλείας, αλλά η οικονομική ανεξαρτησία από τον Βορρά (Protagon, 2020).

Οι κατηγορίες για ωραιοποίηση μιας κατακριτέας νοοτροπίας και ενός εξευτελιστικού για τα ανθρώπινα δικαιώματα θεσμού έχουν βεβαίως βάση και πράγματι, το μυθιστόρημα μπορεί να χαρακτηριστεί ως ρατσιστικό. Ωστόσο, αδικείται κατάφωρα εάν η εστίαση παραμείνει σε αυτό το ζήτημα. Η ροή της ιστορίας, η εξέλιξη των χαρακτήρων και η επική απεικόνιση των αφηγούμενων γεγονότων δεν είναι δυνατό να παραβλεφθούν. Άλλωστε, δεν είναι μυστικό ότι η εν λόγω αφήγηση είναι μεροληπτική, αναπαράγοντας την εκδοχή των ηττημένων, ως πόνημα μιας συγγραφέως που γεννήθηκε σε αυτούς τους κόλπους. Στο οπισθόφυλλο της μελετώμενης έκδοσης, μάλιστα, μνημονεύεται ρητά ότι το ιστορικό γεγονός σκιαγραφείται «με την οπτική ενός Νότιου». Είναι δε χαρακτηριστικό ότι οι χαρακτήρες εμφανίζονται ως ρατσιστές ανεξαρτήτως χρώματος, με έμφαση περισσότερο στην τάξη, παρά στη φυλή, αφού και οι μαύροι θεωρούν τους εαυτούς τους ανώτερους από τους «λευκούς ζητιάνους», ενώ και η κοινότητα των μαύρων εντός της ευρύτερης κοινωνίας, παρουσιάζει τη δική της ιεράρχηση. Δεδομένων αυτών, γίνεται αντιληπτό ότι η όποια παρέμβαση για αντικειμενικοποίηση των γεγονότων θα συνιστούσε λογοκρισία που θα μείωνε τη λογοτεχνική αξία του έργου²⁰. Επομένως, η ορθότερη αντιμετώπιση είναι η διατήρηση του έργου ως έχει, με προσθήκη ιστορικών διευκρινίσεων και επεξηγηματικών σχολίων στις εκδόσεις και παράλληλα στο πεδίο της κριτικής, επί των ιδεών που αναπτύσσει.

Συγκεκριμένα όσον αφορά στους φυλετικούς όρους, παρατηρείται ότι το αρνητικό φορτίο της φυλετικής διάκρισης δεν έγκειται μεμονωμένα στους όρους

¹⁹ Βλ. ΚΣ, σ. 629: «-Ευγενέστατη; Έκανε η Σκάρλετ. Με ρώτησε πόσα κυνηγετικά σκυλιά χρησιμοποιούμε για να πιάνουμε τους νέγρους μας όταν πάνε να το σκάσουν! Συμφωνώ με τη Μέλλυ. Ποτέ μου δεν είδα ευγενικό γιάνκη, ούτε άντρα ούτε γυναίκα.»

²⁰ Ενδεικτική είναι η απόπειρα νέας «πολιτικά ορθής» μετάφρασης στα γερμανικά, με την απαλοιφή των «νέγρων», παρέμβαση η οποία θεωρείται ότι αλλοίωσε τον ρομαντικό χαρακτήρα του έργου (ΤΑ ΝΕΑ, 2020)

καθαυτούς, αλλά κυρίως στη συνολική δομή του λόγου (στα αφηγηματικά και διαλογικά μέρη) και της εξωκειμενικής γνώσης για την επίμαχη ιστορική συγκυρία, ουσιαστικά της εξίσωσης: μαύροι = σκλάβοι. Βεβαίως, ορισμένοι όροι είναι περισσότερο απαξιωτικοί (π.χ. “nigger”, “negro”), στο σύνολό τους, όμως, κινούνται στις λεπτές διαφορές που διαχωρίζουν τα συνώνυμα. Σε γενικές γραμμές, η εναλλαγή τους ως συνωνύμων διέπει και τη μετάφρασή τους στα ελληνικά. Σημειώνεται ότι η μετάφραση των όρων παρουσιάζει κατ’ αρχήν σταθερότητα, με την πλειονότητα των διαφοροποιήσεων στο ΚΣ να μην διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στο σημασιολογικό πεδίο.

Παρατίθεται δίγλωσσος πίνακας με την περισσότερο καθιερωμένη στο κείμενο απόδοση των οικείων φυλετικών όρων:

Πρωτότυπο	Μετάφρασμα
African (adj.)	αφρικανικός (επίθ.)
black (adj.)	μαύρος (επίθ.)
(black) bucks	νέγροι (ουσ.)
black/negro girl	αραπίνα (ουσ.)
Creole (adj.)	μιγάς (ουσ.)
dark (adj.)	μαύρος (επίθ.)
darky (n.)	μαύρος/η (ουσ.)
field/yard negro/nigger	νέγρος του αγρού
field hands	νέγρος του αγρού
house negro/nigger	νέγρος του σπιτιού
negro (n.)	νέγρος (ουσ.)
negro (adj.)	αράπικος (επίθ.)
negroid	αράπικος (επίθ.)
nigger (n.)	νέγρος (ουσ.)
nigger lover (n.)	φίλος των νέγων
niggery (adj.)	νέγρικος (επίθ.)
pickaninny (n.)	αραπάκι (ουσ.)
slave (n.)	δούλος/α (ουσ.) σκλάβος/α (ουσ.)
white (adj.)	λευκός (επίθ.)

	άσπρος (επίθ.)
whites (n.)	λευκοί (ουσ.)
white folks	λευκοί κύριοι
white trash	λευκοί ζητιάνοι/ προλετάριοι

Πίνακας 4.

Από την καταγραφή και μελέτη των σχετικών όρων προκύπτει η σχέση των επίμαχων φυλετικών ομάδων ως: *white man VS negro*. Υπό αυτό το σχήμα, που φαίνεται πως διέπει το μετάφρασμα, ο μεταφραστής θέτει σε υπαλλακτική σχέση μεταξύ τους τους όρους που κατατάσσονται στην κατηγορία του “*negro*”, σε μια τάση ομογενοποίησης. Συγκεκριμένα, σε σχέση με την παραπάνω αντιστοίχιση όρων, ορισμένοι παρουσιάζουν ποικιλία στην απόδοσή τους, με περιπτωσιολογική κατ’ αρχήν επιλογή στα ελληνικά μεταξύ των νοούμενων ως συνωνύμων. Αρχικά, ο συχνότερα χρησιμοποιούμενος όρος στα ελληνικά για τη συγκεκριμένη φυλετική ομάδα είναι «νέγρος», με τον οποίο αποδίδονται τα πρωτότυπα “*negro*”, “*black*”, “*darky*”, “*nigger*”, “*servants*”, έπειτα ο «μαύρος», που επίσης αποδίδει τις προηγούμενες λέξεις. Με τον τρόπο αυτόν ο αναγνώστης του ΚΣ δεν περιπλέκεται μεν, ωστόσο παρατηρείται απώλεια ορισμένων αποχρώσεων του λόγου, όπως για παράδειγμα η στιγμιαία επιπλέον αρνητική φυλετική φόρτιση κάποιου χαρακτήρα που στο πρωτότυπο προτιμά το “*negro*” αντί του “*darky*”, ή όταν οι Βόρειοι μιλάνε προσβλητικά για τους “*niggers*”, το οποίο όμως με τη μετάφραση ως «μαύροι» έχει ως αποτέλεσμα τον μετριασμό αφενός της έντασης της εκάστοτε σκηνής, αφετέρου επιδρά και στο ιδεολογικό πεδίο, με την παρουσίαση μιας ηπιότερης στάσης ως προς το επίμαχο ζήτημα. Επίσης, ειδικώς η χρήση του “*nigger*” είναι συχνά δηλωτική της κοινωνικής τάξης του ομιλούντος, καθώς χρησιμοποιείται είτε από κατώτερα κοινωνικά στρώματα των λευκών, είτε από τους ίδιους τους μαύρους. Ομοίως δηλωτικό της κοινωνικής τάξης είναι και το ιδιαίτερο ιδίωμα των μαύρων, του οποίου παρατηρείται απώλεια στη μετάφραση.

Αξίζει να αναφερθεί ότι από την ορολογία του μεταφράσματος απουσιάζει ο πιο προσβλητικός όρος «αράπης», ο πλέον παρωχημένος «έγχρωμος», αλλά και ο μετέπειτα θεωρούμενος ως κατάλληλος «Αφροαμερικανός», καθώς τέτοια χρήση θα

συνιστούσε αναχρονισμό²¹. Ειδικά για τον «αράπη», εντοπίζεται μία μοναδική φορά στην παροιμία «*Τον **αράπη** κι αν λευκάνεις, άδικο τον κόπο χάνεις.*» (σ. 1222), ως πολιτισμικό ισοδύναμο του “*You might possibly sponge the spots off a leopard but he’d remain a leopard.*” (ΚΠ, σ. 983), αλλά και μία ακόμα φορά, με το σκοπούμενο αρνητικό στίγμα: «*σκληρή δουλειά σαν των **αραπάδων***» (σ. 723) (ΚΠ, σ. 573: “*working like a **nigger***”). Ενώ ποτέ άλλοτε ο μεταφραστής δεν επιλέγει τον συγκεκριμένο όρο, στο σημείο αυτό προτιμάται για να αποδώσει την ιδιαίτερη ένταση και απαξία, συνεισφέροντας στην κορύφωση της σκηνής, με τον χαρακτήρα του Ρετ Μπάτλερ να ξεμπροστιάζει την Σκάρλετ που αποπειράθηκε να τον ξεγελάσει για να τον εκμεταλλευτεί. Όσο δε για τους παράγωγους όρους «αραπίνα» και «αραπάκι», με τα οποία αποδίδεται μια ποικιλία όρων²², δεν φέρουν την ίδια αρνητική φόρτιση με το αρσενικό ουσιαστικό, αλλά μάλλον υποδηλώνουν μια πιο συμπαθητική διάθεση, ενώ το επίθετο «αράπικος» χρησιμοποιείται εμφανώς ως συνώνυμο του «νέγρικος».

Άλλη τακτική που εντοπίζεται ευρέως στο μετάφρασμα είναι αυτή της αποσαφήνισης, με την προσθήκη φυλετικού όρου ή την αντικατάσταση του πρωτότυπου με τέτοιο όρο. Για παράδειγμα, στην πρώτη περίπτωση ανήκουν: «*στις γραμμές των **νέγγρων***» (σ. 382) (ΚΠ, σ. 306 “*in the ranks*”), «*οι τέσσερις **νέγροι***» (σ. 382) (ΚΠ, σ. 307: “*the four*”), ενώ η αντικατάσταση αφορά κυρίως σε αντωνυμίες, όπως: «*ο πανύψηλος **νέγγρος***» (σ. 382) (ΚΠ, σ. 306: “*he*”), «*νέγροι*» (σ. 821) (ΚΠ, σ. 656: “*to **them***”), αλλά όχι αποκλειστικά: «*οι **μαύροι***» (σ. 382) (ΚΠ, σ. 306: “*the crowd*”). Η εν λόγω τακτική προφανώς εξυπηρετεί τη σαφήνεια του νοήματος, παράλληλα όμως επιτείνει το φυλετικό στοιχείο. Αντίθετα, η ανάποδη τακτική, της υπόρρησης, καλύπτει αντίστοιχες περιπτώσεις που αφορούν λευκούς, όπως: «*δεν παραμονεύω*» (σ.18) (ΚΠ, σ. 11: “*spying on **white folks***”), «*πραγματικοί ζητιάνοι*» (σ.25) (ΚΠ, σ. 17: “*real **white** trash*”).

Συμπερασματικά, στο συγκεκριμένο μετάφρασμα ακολουθείται κατ’ αρχήν η τάση της ομογενοποίησης των όρων φυλετικού περιεχομένου, με την ένταξή τους υπό τη σημασιολογική ομπρέλα του όρου «νέγγρος» και τη χρήση τους ως επί το πλείστον ως συνωνύμων. Συμπληρωματικά λειτουργεί η τακτική της αποσαφήνισης,

²¹ Η δεκαετία του 1960 με το Κίνημα για τα Πολιτικά Δικαιώματα ήταν καθοριστική και ως προς την ορολογία (Joseph, 2006: 97).

²² Ως «αραπίνα» μεταφράζονται τα εξής: *black girl, negro girl, negro woman, darky woman, darky, black, negro, nigger, pickaninny, African, black nigger*. Ως «αραπάκι» μεταφράζονται τα εξής: *pickaninny, little negro, black boy, negro boy, nigger boy, black sentinel, negro children, black children* (σε αντίθεση με την απόδοση ως «παιδιά των λευκών» του αντίστοιχου “*white children*”).

παρέχοντας μια μορφή επεξήγησης εντός του κειμένου. Αυτές οι δύο τάσεις εντάσσονται στην οικειοποιητική προσέγγιση, η οποία μετατοπίζει το κείμενο προς τον αναγνώστη, διευκολύνοντας την κατανόησή του, με αναπόφευκτες, όμως, απώλειες υφολογικές, αλλά και πραγματολογικές, αφού, για παράδειγμα, η βαρύτητα που φέρει ο όρος “*nigger*” για την κοινωνία που αφορά, δεν μεταδίδεται στο κοινό-στόχο. Δεδομένης της χρονολογίας της ελληνικής υπό κρίση έκδοσης (1980), εικάζεται ότι ο μεταφραστής επιχειρεί θεμιτά να «μαλακώσει» τους φυλετικούς όρους, προς επίτευξη ενός λιγότερο προκλητικού αποτελέσματος. Ωστόσο, ιδωμένο το μετάφρασμα στο σύνολό του, δεν θεωρείται ότι δύναται να τροποποιηθεί ο ρατσιστικός χαρακτήρας του, καθώς αποτελεί εγγενές στοιχείο της σύλληψής του, τροφοδοτούμενο από την ίδια τη μυθοπλασία, δηλαδή τις σκέψεις και τις πράξεις των ηρώων. Εφόσον όμως δεν πρόκειται για απαλοιφή των φυλετικών όρων, διατηρείται και ο ρομαντικός χαρακτήρας του πρωτοτύπου, ο οποίος βασίζεται στην αποδοχή και νοσταλγία της δεδομένης κατάστασης ως είχε. Επομένως, παραμένει και στη ΓΣ η ωραιοποιητική τάση της ιστορικής συνθήκης, η οποία θα μπορούσε να οριοθετηθεί με προσθήκες επί της έκδοσης, δηλαδή έναν επεξηγηματικό πρόλογο και διευκρινιστικά σχόλια επί των αναφερόμενων γεγονότων, ενώ σε καμία περίπτωση δεν προτείνεται η μέσω της μετάφρασης αλλοίωση του περιεχομένου.

2.5. ΧΑΡΠΕΡ ΛΗ, *ΟΤΑΝ ΣΚΟΤΩΝΟΥΝ ΤΑ ΚΟΤΣΥΦΙΑ*

Το βραβευμένο με Πούλιτζερ *Όταν σκοτώνουν τα κοτσύφια* (Μουσόπουλος, 2019) αποτελεί ένα από τα δημοφιλέστερα έργα της κλασικής σύγχρονης αμερικανικής λογοτεχνίας. Γραμμένο το 1960, εποχή κατά την οποία το κίνημα για τα δικαιώματα των μαύρων βρίσκεται σε έξαρση, τοποθετείται σε μια επαρχιακή πόλη στον Νότο των ΗΠΑ της δεκαετίας του 1930. Η συγγραφέας, εμπνεόμενη από οικεία της πρόσωπα και ευαισθητοποιημένη η ίδια στο θέμα των ανισοτήτων και των φυλετικών διακρίσεων (Κουστίνη, 2016), μέσα από τα παιδικά μάτια των πρωταγωνιστών αποκαλύπτει τον παραλογισμό και τον βαθιά ριζωμένο ρατσισμό της φαινομενικά ειρηνικής και φιλήσυχης μικρής κοινωνίας. Ο πατέρας των παιδιών, δικηγόρος, αναλαμβάνει την υπεράσπιση ενός μαύρου εργάτη, ο οποίος κατηγορείται για βιασμό λευκής. Παρόλο που στην αίθουσα του δικαστηρίου όλα συνηγορούν υπέρ της αθωότητας του κατηγορουμένου, η ετυμηγορία είναι καταδικαστική, απλώς επειδή είναι αδιανόητο ο μαύρος να αποδειχθεί πιο αθώος, πιο έντιμος και ηθικός από τον λευκό, με αποτέλεσμα πράγματι τον θάνατο του καταδικασθέντος σε μια απέλπιδα προσπάθεια απόδρασης από την άδικη φυλάκισή του. Το αξιοσημείωτο στην ιστορία είναι τα μαθήματα ανθρωπιάς, συμπόνιας, σεβασμού και αγώνα που δίνει ο πατέρας στα παιδιά του με αφορμή τη δίκη αυτή.

Σήμερα, το μυθιστόρημα διδάσκεται στα σχολεία των ΗΠΑ, ωστόσο έχει αντιμετωπίσει τις κατηγορίες γονέων λόγω της ευρείας χρήσης ρατσιστικών όρων. Πράγματι, ο πλέον προσβλητικός για τη μαύρη κοινότητα όρος “*nigger*” απαντάται συχνότατα κατά μήκος του κειμένου, με αισθητή την υποτιμητική χροιά του. Ωστόσο, το συγκεκριμένο έργο περιέχει ρητές αντιρατσιστικές αναφορές δια στόματος των ηρώων του, ενδεικτικά: “*Don’t say nigger, Scout. That’s common.*” (ΚΠ, σ. 79) Μάλιστα, η αρνητική συνυποδήλωση της “*n-word*” και η απόρριψή της ως μη ορθής είναι εμφανής στη χαρακτηριστική φράση της μικρής Σκάουτ: “*Do all lawyers defend n-Negroes, Atticus?*” (ό.π.).

Στο εν λόγω κείμενο είναι χαρακτηριστική η διάκριση της βαρύτητας της χρήσης των όρων “*nigger*” και “*Negro*” ως προς την κοινωνική τους διάσταση, με τον μεν να κρίνεται απορριπτέος ως χυδαίος, τον δε να υπερτερεί ως ο αποδεκτός επίσημος όρος· εξ ου και η χρήση του κεφαλαίου. Ο “*nigger*” βέβαια χρησιμοποιείται και από τους ίδιους τους μαύρους στις μεταξύ τους αναφορές, όμως στο

συγκεκριμένο πλαίσιο αποκτά άλλη χροιά, εντασσόμενος στο ιδιαίτερο ιδίωμά τους. Αντίστοιχα, ορθώς ακολουθείται η διάκριση των δύο βασικών όρων και στα ελληνικά, ως «αράπης» και «νέγρος», προκειμένου να αποτυπωθεί, κατά το δυνατόν, η διαφορετική φόρτιση καθενός. Η μη τήρηση του κεφαλαίου στη γραφή του «νέγρος» σχετίζεται κυρίως με τους γραμματικούς κανόνες της ελληνικής γλώσσας και όχι με υποτίμηση της σημασίας του όρου. Είναι βέβαια γνωστό ότι στην πορεία και ο τότε προτιμώμενος ως ορθός όρος «νέγρος» θεωρήθηκε προσβλητικός, αλλά ακολουθείται και σε αυτό το μετάφρασμα η τάση της εποχής του ΚΠ.

Επίσης, η χρήση του «μαύρος» είναι παρούσα, αποδίδοντας κατά λέξη το πρωτότυπο “black”, αλλά και το “colored”. Είναι αξιοσημείωτη η απουσία στα ελληνικά του όρου «έγχρωμος», καθώς ο αντίστοιχος αγγλικός όρος αποδίδεται είτε ως «μαύρος», είτε, πιο συχνά, ως «νέγρος». Η κατά περίπτωση απόδοση θεωρείται ότι αφενός, απορρίπτει τον όρο «έγχρωμος» ως μειωτικό, αφετέρου ότι αντιμετωπίζει τις δύο αποδόσεις στα ελληνικά ως συνώνυμες, με το «μαύρος» ως γενικότερο όρο, που αναφέρεται περισσότερο στα εξωτερικά χαρακτηριστικά, παρά στην κοινωνική θέση.

Ακολουθεί ο δίγλωσσος πίνακας των όρων φυλετικού περιεχομένου:

Πρωτότυπο	Μετάφρασμα
black (adj.)	μαύρος/η (ουσ.)
black-velvet (adj.)	βελούδινο μαύρο χρώμα
chocolate (adj.)	σοκολατένιος (επίθ.)
colored (adj.) [folks/man/woman/child]	μαύρος/η (ουσ.) νέγρος/α (ουσ.) των νέγων
darky (n.)	μαύρος/η (ουσ.)
half-white (adj.)	μισός λευκός (ουσ.)
Negro (n.)	νέγρος (ουσ.) νεγράκι (ουσ.)
Negro (adj.) girl/woman	νέγρα (ουσ.)
Negro (adj.)	νέγρικος (επίθ.) των νέγων
field Negroes	νέγροι που δούλευαν στα χωράφια

nigger (n.)	αράπης/ αραπίνα (ουσ.)
nigger (n.)	το αράπικο (ουσ.)
nigger (adj.)	νέγρικος (επίθ.)
nigger-lover (n.)	αραπάκας (ουσ.) ²³
nigger-loving (adj.)	φιλοαράπικος (επίθ.)
possession of human chattels	δουλοκτησία (ουσ.)
race (n.)	ράτσα (ουσ.)
slaves (n.)	σκλάβοι (ουσ.)
freed slaves	απελεύθεροι σκλάβοι
white (adj.) [folks/people/men/children etc.]	λευκός/ή (ουσ.) λευκός (επίθ.) άσπρος (επίθ.) των λευκών
white nigger (n.)	άσπρος αράπης

Πίνακας 5.

Η παραπάνω αντιστοίχιση όρων πρωτοτύπου και μεταφράσματος δεν είναι απόλυτη. Σε κάποιες περιπτώσεις η αλλαγή επιφέρει και μεταβολή της χροιάς, σε συνέπεια προς την πάγια απόδοση των όρων στο ΚΣ, όπως στην εξής: «*δε θα ρίξει ψηλά στον αέρα, είτε **αράπης** είναι είτε σκυλί*» (σ. 81) (ΚΠ, σ. 59: “*be it **nigger**, dog*”), ενώ στη συνέχεια: «*είτε **νέγρος** ήταν, είτε σκυλί*» (ΚΠ, σ. 61: “*be it **nigger**, dog*”). Σε άλλες περιπτώσεις, η μεταβολή της χροιάς είναι πιο δυσδιάκριτη, λόγω της πάγιας χρήσης των επίμαχων όρων ως συνωνύμων: «*όποτε τίθεται θέμα ανάμεσα στο λόγο ενός λευκού και στο λόγο ενός **μαύρου***» (σ. 298) (ΚΠ, σ. 223: “*when it’s a white man’s word against a **black man’s***”) ενώ παρακάτω: «*θα βλέπεις λευκούς ν’ αδικούν **νέγρους** κάθε μέρα*» (σ. 298) (ΚΠ, σ. 223: “*you’ll see white men cheat **black men** every day*”).

Επιπλέον, παρατηρούνται σε ορισμένα σημεία προσθήκες όρων φυλετικού περιεχομένου το πρώτον στο μετάφρασμα, εν είδει επαγρύπνισης ως προς το ζήτημα και με επιτατικό αποτέλεσμα. Ενδεικτικά: «*δε θα τους λες **αράπηδες***» (σ. 107) (ΚΠ, σ. 79: “*From now on it’ll be everybody **less one***”), «*Με την έννοια πως αγαπάω τους **μαύρους**, και βέβαια είμαι*» (σ. 151) (ΚΠ, σ. 113: “*I certainly am!*”), προσθήκη

²³ Η πρώτη εμφάνιση του όρου στο ελληνικό μετάφρασμα συνοδεύεται από ΣτΜ: «*Nigger-Lover στο πρωτότυπο: αυτός που αγαπά τους νέγρους*», (Λη, 2016: 118).

που πραγματοποιεί επεξηγηματική, παρά εμφατική λειτουργία, «Εκεί δεν τους κυνηγάει ο κόσμος **τους μιγάδες**» (σ. 221) (ΚΠ, σ. 163: “*They don’t mind ‘em up north!*”), «οι οποίοι **λευκοί** δεν κάθονται καν να σκεφτούν μια στιγμούλα ότι και **οι νέγροι** άνθρωποι είναι κι αυτοί.» (σ. 273) (ΚΠ, σ. 204: “*without even stopping to think that **they**’re people, too*”).

Τέλος, εντοπίζονται και εν προκειμένω μεταφορικές φράσεις που περιλαμβάνουν τον όρο «μαύρος» και έχουν αρνητική συνυποδήλωση, εντασσόμενες στο πλαίσιο της οικειοποιητικής μεταφραστικής προσέγγισης. Πρόκειται για τις εξής: «θα σε κάνω **μαύρο**» (σ. 61) (ΚΠ, σ. 45: “*I’ll tan you*”), «τον έχουν πιάσει **οι μαύρες** του» (σ. 91) (ΚΠ, σ. 67: “*to be working himself into a bad humor*”), «αν δε σας **μαυρίσει** στο ζύλο ο κύριος Φιντς» (σ. 281) (ΚΠ, σ. 45: “*If Mr. Finch don’t wear you out*”).

Συμπερασματικά, το ελληνικό μετάφρασμα κατ’ αρχήν ακολουθεί το πρωτότυπο ως προς τη διαχείριση των όρων φυλετικού περιεχομένου. Καθοριστικής σημασίας είναι η επιλογή της διατήρησης της διάκρισης των όρων «αράπης» και «νέγρος» και όχι η υπαλλακτική τους χρήση, καθώς εξυπηρετείται έτσι ο αντιρατσιστικός χαρακτήρας του κειμένου, αφού το συγκεκριμένο έργο κάνει νύξεις για τη σημασία της επιλογής των λέξεων. Η μικρή παρεμβατικότητα της μεταφράστριας αφορά επιλογές που αποδίδουν διακριτική φόρτιση στα λεγόμενα των χαρακτήρων. Θεωρείται, πάντως, πως το ΚΣ, με βάση τη συγκεκριμένη μετάφραση των επίμαχων όρων, αναδεικνύει και στη ΓΣ τα νοήματα και τους σκοπούς του ΚΠ.

2.6. ΤΟΝΙ ΜΟΡΙΣΟΝ, ΤΖΑΖ

Το *Τζαζ* της πολυβραβευμένης²⁴ Αφροαμερικανίδας Τόνι Μόρισον, από τον τίτλο προϋποθέτει τον αναγνώστη για τη μορφή και το περιεχόμενο του μυθιστορήματος: μαύρη μουσική. Όπως γράφει και η ίδια η συγγραφέας στον πρόλογο της αγγλικής έκδοσης (Morison, 2002: ix), θέλησε να αποτυπώσει μια περίοδο της ζωής των Αφροαμερικανών μέσα από έναν συγκεκριμένο φακό, που να απηχεί τον τρόπο έκφρασης, τα χαρακτηριστικά και το περιεχόμενο της μουσικής τους: ερωτισμός, ελευθερία, αποπλάνηση, θυμός, κατάπτωση. Η αφήγηση δεν ακολουθεί γραμμική εξέλιξη και συνέχεια, αλλά δανειζόμενη μουσικά μέσα ανασυνθέτει σε μια αισθητηριακή εμπειρία μια ιστορία οδύνης, αγώνα και λύτρωσης, υπό την «ξεχωριστή ηχητικότητα του νέγρικου ιδιώματος» (Σχινά, 2018).

Στο Χάρλεμ των μέσων της δεκαετίας του 1920, «ακούμε» την ιστορία του μαύρου ζευγαριού από τις νότιες πολιτείες των ΗΠΑ που μετανάστευσε στην «Πόλη» (ενν. Νέα Υόρκη). Αφορμώμενο από το ερωτικό τρίγωνο στο οποίο εμπλέκονται οι πρωταγωνιστές, το έργο αποτελεί μια σπουδή στο ερωτικό δράμα, περιγράφοντας ταυτόχρονα μια κοινωνία σε αναβρασμό και σκιαγραφώντας τις φυλετικές διαφορές, τον καθημερινό αγώνα των μαύρων για κοινωνική ενσωμάτωση, με το αίτημα της αλλαγής πλέον να αρχίζει να αρθρώνεται ρητά, αλλά και τις συγκρούσεις εντός της μαύρης κοινότητας που αποκαλύπτει η ίδια η μουσική, ως κάτι νέο και ελεύθερο, που μετεωρίζεται μεταξύ πόνου και ελπίδας.

Βασικό θέμα της ιστορίας που εκτυλίσσεται σε ρυθμό τζαζ, είναι το μαύρο χρώμα των πρωταγωνιστών της (όπ.π.). Το «τώρα» της αφήγησης συμπληρώνεται από αναδρομές στο παρελθόν των χαρακτήρων στη μετεμφυλιακή επαρχία του 19^{ου} αιώνα. Η πολυδαίδαλη ιστορία των Αφροαμερικανών, πάντοτε παρούσα στα έργα της συγγραφέως (Μαρίνος, 2018), εξατομικευμένη εν προκειμένω στους συγκεκριμένους χαρακτήρες, περιγράφει την αναζήτηση της ταυτότητας και της θέσης στον κόσμο μιας κοινότητας αποτελούμενης από ρευστά υποκείμενα (όπ.π.). Η κεντρική ιδέα αποτυπώνεται, άλλωστε, ρητά μέσα στο κείμενο: «*Άνθρωπε των μπλουζ. Μαύρε και μπλουζίστα. Μαύρε, και γι' αυτό άνθρωπε των μπλουζ*» (Μόρισον, 1994: 148).

²⁴ Η Τόνι Μόρισον έλαβε τις εξής σημαντικές λογοτεχνικές διακρίσεις: Νόμπελ Λογοτεχνίας (1993), National Book Award - Medal for Distinguished Contribution to American Letters (1996), PEN/Saul Bellow Award for Achievement in American Fiction (2016) (Biblionet (b), n.d.).

Όταν η απεύθυνση προς τον αποδέκτη της αφήγησης φέρει ρητά φυλετικό πρόσημο («μαύρε», ΚΠ: “black”), είναι εμφανής η σημασία των όρων φυλετικού περιεχομένου για το ίδιο το κείμενο, αν και εν προκειμένω η αναφορά δεν είναι τόσο συχνή, μάλλον γιατί είναι συνεχώς παρούσα αισθητικά. Οι όροι εδώ δεν παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία και κατ’ αρχήν συνοψίζονται στην αντίθεση «μαύρος – λευκός» (“black – white”). Αυτό, άλλωστε, που ενδιαφέρει είναι η βασική κοινωνική αντίθεση μεταξύ μαύρης και λευκής κοινότητας, που αποτυπώνεται λεκτικά με αυτόν τον τρόπο και στη μετάφραση. Σε σημεία που απαιτείται επιπρόσθετη φόρτιση του φυλετικού στοιχείου ή αποδίδεται παγιωμένη σύμφραση χρησιμοποιούνται οι όροι «νέγρος» και «έγχρωμος», ενώ το «σκούρος» αφορά κυρίως στα εξωτερικά χαρακτηριστικά.

Πιο αναλυτικά η ορολογία έχει ως εξής:

Πρωτότυπο	Μετάφρασμα
black (adj.)	μαύρος (επίθ.)
black (adv.)	σαν μαύρος
black [man/woman/people etc.]	μαύρος/η (ουσ.)
colored (adj.)	μαύρος (επίθ.)
colored (adj.) [man/people]	μαύρος (ουσ.)
dark (adj.)	σκούρος (επίθ.)
dark/black-skinned (adj.)	σκούρο/μαύρο δέρμα
light-skinned (adj.)	ανοιχτόχρωμος (επίθ.)
mulatto (adj.)	μιγάς (ουσ.)
Negro (n.)	νέγρος (ουσ.)
Negro (adj.)	νέγρικος (επίθ.) των νέγων
nigger (n.)	νέγρος (ουσ.)
white (adj.) [man/people/woman/boy/girl]	λευκός/ή (ουσ.)
whites (n.)	λευκοί (ουσ.)

Πίνακας 6.

Παρατηρείται στο μετάφρασμα η προτίμηση του όρου «μαύρος», ακόμα και για τα πρωτότυπα “colored” ή “Negro”. Βεβαίως, και στο ΚΠ το “black” είναι ο

συχνότερα εμφανιζόμενος όρος. Φαίνεται πως η μεταφράστρια επιλέγει την απόδοση «μαύρος» ως τον πλέον αποδεκτό όρο, αντί του κατά λέξη και πλέον παρωχημένου ως προσβλητικού «έγχρωμος», πέραν των περιπτώσεων όπου απαιτείται διαφορετική βαρύτητα. Στις περιπτώσεις αυτές συγκαταλέγεται η απόδοση καθιερωμένης σύμφρασης, όπως «μόνον *έγχρωμοι*» (σ. 82) (ΚΠ, σ. 64: “*colored only*”) και «*τα αγόρια του Σώματος Εγχρώμων Προσκόπων*» (σ. 74) (ΚΠ, σ. 58: “*the Colored Boy Scouts*”). Αξιοσημείωτο, επίσης, είναι ότι σημειώνεται και η απόδοση του “*Negro*” ως «μαύρος», αντί του κατά λέξη «νέγρος», σε περιπτώσεις όπου κρίνεται από τη μεταφράστρια ως περιττή η επιπλέον αρνητική φόρτιση του «νέγρου», όπως συμβαίνει για παράδειγμα κατά την αφήγηση ενός επεισοδίου όπου ο πρωταγωνιστής συναντά τυχαία μια γυναίκα με ενδεικτικό το μαύρο χρώμα δέρματος: «*Μια **μαύρη** γυναίκα κουνάει το κεφάλι της κοιτάζοντάς τον*» (σ. 224) (ΚΠ, σ. 181: “*A **Negro** woman shakes her head at him*”).

Επιπλέον, ως «νέγρος» μεταφράζεται και ο όρος “*nigger*”, αντί του αντίστοιχου και περισσότερο προσβλητικού «αράπης». Θεωρείται ότι ο «νέγρος» φέρει ήδη αρκετή απαξία, χωρίς να απαιτείται περαιτέρω επίταση. Τέλος, διαφοροποιήσεις που αφορούν προσθήκη όρου φυλετικού περιεχομένου το πρώτον στο μετάφρασμα είναι σπάνιες και συμβαίνουν για λόγους σαφήνειας, όπως ενδεικτικά: «*δεν ήταν οι ορδές των μαύρων που συνωστίζονταν στα γραφεία ευρέσεως εργασίας και στους δρόμους, ήδη γεμάτους από **μαύρους***» (σ. 74) (ΚΠ, σ. 58: “*it wasn’t the droves and droves of colored people flocking to paychecks and streets full of **themselves***”).

Συνοψίζοντας, μπορεί να λεχθεί ότι το υπό κρίση μετάφρασμα γενικώς, αλλά και ειδικώς ως προς τους φυλετικούς όρους, ακολουθεί τον τζαζ ρυθμό του πρωτοτύπου. Με επίκεντρο το μαύρο χρώμα των πολύπαθων ηρώων, θέτει στον αντίποδα τους κυρίαρχους «λευκούς», επιλέγοντας προσεκτικά τότε αυτό το μαύρο χρώμα θα πρέπει να λάβει την επιπλέον αρνητική φόρτιση που υποδεικνύει μεν το πρωτότυπο, όμως δεν ηχεί πάντα το ίδιο αρμονικά στο ελληνικό κείμενο. Με σεβασμό στο ύφος του ΚΠ, είναι επίσης στραμμένο προς τον ελληνόφωνο αναγνώστη.

2.7. ΠΩΛ ΜΠΕΪΤΙ, Ο ΠΟΥΛΗΜΕΝΟΣ

Ο *Πουλημένος*, το πιο πρόσφατο μυθιστόρημα του Αφροαμερικανού συγγραφέα Πωλ Μπέιτι²⁵ (2016), αποτελεί ένα βιβλίο-προβληματισμό πάνω σε ζητήματα φυλετικής, αλλά και κοινωνικής και ταξικής (Μπέκος, 2016) ταυτότητας στη σύγχρονη αμερικανική κοινωνία. Ξεδιπλώνει την Ιστορία των ΗΠΑ στο αναγνωστικό κοινό, συστήνοντάς του ξανά τη μυθολογία της μαύρης απελευθέρωσης, από τον Αμερικανικό Εμφύλιο μέχρι τη «δικαίωση» των αγώνων των μαύρων με την προεδρία του Ομπάμα, αμφισβητώντας προκλητικά τις θεσμοθετημένες και κοινώς παραδεδεδεγμένες κατακτήσεις του σύγχρονου ανθρώπου στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Μοδινός, 2017). Πρόκειται για απαιτητικό ανάγνωσμα, τόσο ως προς τη μορφή του, δηλαδή την άναρχη, επεισοδιακή αφήγηση σε πολλαπλά επίπεδα και τον προφορικό λόγο με έντονα ιδιωματικά στοιχεία και βωμολοχίες, όσο και για τις ιδέες γύρω από τις οποίες οργανώνεται η αφήγηση, οι οποίες βρίσκονται σε ευθεία σύγκρουση με τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις, ενώ φέρουν «βαρύ» πραγματολογικό φορτίο και πλήθος εξωκειμενικών αναφορών, με τις οποίες ο μέσος καλλιεργημένος ελληνόφωνος αναγνώστης δεν είναι ιδιαίτερα εξοικειωμένος.

Η έναρξη της πλοκής πυροδοτείται μέσα από την αίθουσα του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ. Συγκεκριμένα, ο πρωταγωνιστής, ένας μεσήλικας Αφροαμερικανός μεγαλωμένος σε περιθωριακή συνοικία του Λος Άντζελες και γιος κοινωνικού επιστήμονα αιρετικών μεθόδων, κατηγορείται για σωρεία παραβιάσεων του Συντάγματος των ΗΠΑ και της νομοθεσίας περί ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχοντας αποπειραθεί να επαναφέρει τους θεσμούς της δουλείας και του φυλετικού διαχωρισμού στην περιοχή του, θεωρώντας πως, αφού η κοινωνική ενσωμάτωση και η ισότητα απέναντι στον νόμο έχουν εν τοις πράγμασι αποτύχει, θα είναι πιο επωφελής η έμπρακτη αναγνώριση της Ιστορίας, παρά η παράβλεψή της, υπόθεση που παραδόξως μοιάζει να επιβεβαιώνεται στην πορεία της αφήγησης. Τα επεισόδια που αφηγείται ο ήρωας αναδρομικά και συνειρμικά, ακολουθούν τη ροή του λόγου σταντ-απ κωμικού, όπως επισημαίνει ο μεταφραστής (Μάντης, 2016), βάλλοντας συνεχώς τον υπερβάλλοντα δυτικό καθωσπρεπισμό και την υποκρισία στο θέμα των φυλετικών σχέσεων.

²⁵ Το βιβλίο βραβεύτηκε με το Εθνικό Βραβείο του Κύκλου των Κριτικών στις ΗΠΑ το 2015 και το Βραβείο Booker 2016, αφού κατάφερε να κάμψει τις αντιρρήσεις των εκδοτών (Μπέκος, 2016).

Ειδικότερα ως προς τη γλώσσα του έργου, το θέμα της ταυτότητας οργανώνεται και λεκτικά στη βάση της φυλής, με άξονα το δίπολο μαύρων-λευκών. Αυτό εξηγείται, αν αναλογιστεί κανείς ότι οι μαύροι σαν ειδική πληθυσμιακή κατηγορία υπάρχουν επειδή τους όρισαν οι λευκοί, επομένως η αντιπαράθεση μεταξύ τους είναι εύλογη (Baldwin, 1998: 180). Εμφανώς, η αφήγηση εκτυλίσσεται από μια «μαύρη» οπτική, καθώς και νοηματικά το κείμενο αφορά σε μεγάλο βαθμό σε ενδοσκοπήση της μαύρης κοινότητας²⁶, η οποία επίσης δεν ξεφεύγει από την κριτική αφηγητή και συγγραφέα, εξ ου και ο τίτλος. Ενδεικτικό τόσο του εν λόγω διπόλου, όσο και της έμφασης στη μαύρη οπτική είναι ο καταμερισμός των όρων φυλετικού περιεχομένου κατ' αρχήν μεταξύ μαύρων και λευκών, με την πρώτη ομάδα σαφώς να έχει πολύ μεγαλύτερη ποικιλία, χωρίς όμως να αποκλείεται και ένα ευρύτερο φάσμα που αφορά στις μειονότητες Λατινοαμερικανών, Ασιατών και Ιθαγενών. Το μετάφρασμα κατορθώνει να συμπορευτεί με τον πληθωρικό λόγο του συγγραφέα, αποδίδοντας το ύφος και το όραμα του πρωτοτύπου, ανταποκρινόμενο στις ιδιαίτερες γλωσσικές απαιτήσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο μεταφραστής κατ' αρχήν διατηρεί τους επίμαχους όρους και στα ελληνικά, αν και όχι απόλυτα, συνοδεύοντας το κυρίως κείμενο με πληθώρα υποσημειώσεων. Κρίνεται εύστοχη εν προκειμένω η ξενοποιητική στρατηγική της μετάφρασης, τόσο με την όμοια χρήση των φυλετικών όρων καθ' αυτών, όσο και της ένταξης στο ελληνικό κείμενο των πολυάριθμων παραπομπών στην αφροαμερικανική κουλτούρα με επεξηγήσεις στα σχόλια, προκειμένου να διατηρηθεί ο χρωματισμένος και αυτοαναφορικός χαρακτήρας του έργου.

Παρατίθενται δίγλωσσοι πίνακες αντιπροσωπευτικοί της εν λόγω ορολογίας, με την ακριβέστερη απόδοση ανά όρο:

A. Μαύροι

Πρωτότυπο	Μετάφρασμα
African (adj.)	αφρικανικός (επίθ.)
African-American (adj.)	αφροαμερικάνικος (επίθ.)
African-American (n.)	Αφροαμερικανός/α (ουσ.)

²⁶ Ενδεικτικό το στιγμιότυπο προς το τέλος του βιβλίου με τον μαύρο κωμικό που διώχνει ένα ζευγάρι λευκών από το μαύρο κοινό του, γιατί γελούσαν με τα αστεία που απευθύνονταν στο εν λόγω κοινό, ως «δικά τους» και τον αφηγητή να αναρωτιέται «*Ποια ακριβώς είναι τα δικά μας πράγματα;*», (Μπέιτι, 2016: 407-410).

Africanize (v.)	αφρικανοποιώ (ρ.)
Afro (n.)	άφρο μαλλί
all-black (adj.)	μαύροι (ουσ.)
B-boy (n.)	μασκαράς (ουσ.)
biracial (adj.)	μιγάς (ουσ.)
black (adj.) [man/woman/person/people/ folk/folks]	μαύρος/η (ουσ.)
black (adv.)	νέγρικα (επίρ.) από μαύρο
blackened (part.)	με μαυρόφατσες
blackier (adj.)	πιο μαύρος (επίθ.)
blackface (n.)	μαυρόφατσα (ουσ.)
blackness (n.)	μαυρίλα (ουσ.)
Blackology (n.)	Μαυρολογία (ουσ.)
blacks (n.)	μαύροι (ουσ.)
Blacks (n.)	Μαύροι (ουσ.)
black up (v.)	μαυρίζω (ρ.)
Boy (n.)	Αγόρι (ουσ.)
colored (adj.)	έγχρωμος (επίθ.)
coon (n.)	μαυρούκος (ουσ.)
dark (adj.)	μαύρος (επίθ.)
darkies (n.)	μαυρούληδες
dusky (adj.)	σκουρόχρωμος (επίθ.)
jet-black (adj.)	κατάμαυρος (επίθ.)
“jigaboos” (n.)	«σκυλάραπες» (ουσ.)
mayate (n.) (ES)	σκυλάραπας (ουσ.)
mulatto (n.)	Μιγάς (ουσ.)
“Negress” (n.)	«Αράπισσα» (ουσ.)
negrito (n.) (ES)	μαυρούκος (επίθ.)
negro (adj.)	νέγρικος (επίθ.)
Negro (n.)	Νέγρος/ νέγρος (ουσ.)
nigger (n.)	αράπης (ουσ.)
nigger (adj.)	αράπικος (επίθ.)

niggerize (v.)	μαυρίζω (ρ.)
niglet (n.)	αραπάκι (ουσ.)
nonwhite (adj.)	μη λευκός (ουσ.)
“n-word”	«λέξη από -α-»
of color	έγχρωμος (επίθ.)
pickaninny (n.)	μαυράκι (ουσ.)
post-black (adj.)	μετα-μαύρη (επίθ.)
pre-black (adj.)	προ-μαύρη (επίθ.)
“Sambos” (n.) (ES)	«πιθήκια» (ουσ.)
shady (adj.)	μελαμψός (ουσ.)
“tar babies” (n.)	«κατίμαυροι» (επίθ.)
“wereniggers” (n.)	«λυκοσκυλάραπες» (ουσ.)

Πίνακας 7.

B. Λευκοί

Πρωτότυπο	Μετάφρασμα
all-white (adj.)	ολόλευκος (επίθ.)
almost white	σχεδόν λευκός (επίθ.)
American (adj.)	αμερικάνικος (επίθ.)
Anglicize (v.)	αγγλοποιώ (ρ.)
blanco (n.) (ES)	λευκός (ουσ.)
Caucasian (adj.)	Καυκάσιοι (ουσ.)
demi-whiteness (n.)	μισόλευκος (επίθ.)
gringo (adj.) (ES)	γκρίνγκο (επίθ.)
haji of blue-jeaned yokels	χατζήδες βλάχοι με τα τζιν
honky (n.)	κοκκινοκόλης (ουσ.)
light-skinned (adj.)	ασπρουλιάρης (επίθ.) ανοιχτόχρωμος (επίθ.)
post-white (adj.)	μετα-λευκή (επίθ.)
redneck (n.)	βλάχος (ουσ.)
rough-neck (n.)	λευκός χωριάτης
Vaudeville Peckerwoods	ασπρουλιάρηδες (ουσ.)

Western (adj.)	Δυτικός (ουσ.)
white (adj.) [man/person/boy/people]	λευκός/ή (ουσ.)
white (adv.)	σαν λευκός
whiteness (n.)	λευκότητα (ουσ.) ασπρίλα (ουσ.)
whiter (adj.)	πιο λευκός (επίθ.)
whites (n.)	λευκοί (ουσ.)
whitest (adj.)	ο πιο λευκός (επίθ.)
white white (adj.)	λευκοί λευκοί (επίθ.)
Whitey (n.)	ασπρούλης (ουσ.)

Πίνακας 8.

Γ. Λατινοαμερικανοί

Πρωτότυπο	Μετάφρασμα
beigoloids (n.)	«μπεζοειδή πλάσματα»
brown (adj.)	Καφετής (ουσ.) καφετής (επίθ.)
dark (adj.)	σκούρος (επίθ.)
Hispanic (n.)	ισπανόφωνος (ουσ.)
Latino/a (adj.)	λατινοαμερικάνικος (επίθ.)
Latino/a (n.)	Λατινοαμερικάνος/α (ουσ.) Λατίνο/α (ουσ.)
look Mexican	μεξικανάκια (ουσ.)
Mexican (adj.)	μεξικάνικος (επίθ.)
Mexican (n.)	Μεξικάνος/α (ουσ.)
Mexican-American (adj.)	Μεξικανός/ή (ουσ.) Μεξικανοαμερικάνος/α (ουσ.)
non-Latino (adj.)	δεν είχε Λατίνο
spics (n.)	βρομο-Λατίνοι (ουσ.)

Πίνακας 9.

Δ. Ιθαγενείς Αμερικανοί

Πρωτότυπο	Μετάφρασμα
aboriginal (adj.)	μοιάζει με ιθαγενής
Indian (n.)	Ινδιάνος (ουσ.)
indio (adj.) (ES)	ινδιάνικος (επίθ.)
Native (adj.)	ιθαγενής (ουσ.)
Native-American (adj.)	ινδιάνικος (επίθ.)
Native-American (n.)	Ιθαγενείς της Αμερικής (ουσ.)
red (adj.)	Κόκκινος (επίθ.)

Πίνακας 10.

Ε. Ασιάτες

Πρωτότυπο	Μετάφρασμα
all-Chinese (adj.)	κινέζικος (επίθ.)
Asian (n.)	Ασιάτης/ισσα (ουσ.)
Asian (adj.) [man/male]	Ασιάτης/ισσα (ουσ.) ασιατικός (επίθ.)
Asian-American (n.)	Αμερικανοασιάτης (ουσ.) Ασιατοαμερικανός (ουσ.)
chinese (adj.)	κινέζικος (επίθ.)
Chinese (adj.) [guy]	Κινέζος (ουσ.)
Chineser (adj.)	πιο Κινέζος
Chino (n.) (ES)	Κινέζος (ουσ.)
Jap (n.)	βρομο-Γιαπωνέζος (ουσ.)
Japanese-American (n.)	Αμερικανοϊάπωνας (ουσ.)
slant-eyes (n.)	σχιστομάτικη μαϊμού
Vietnamese-American (adj.)	Βιτνεζοαμερικανός (επίθ.)
yellow (adj.)	Κίτρινος (ουσ.)

Πίνακας 11.

Παρατηρείται ότι τη μεγαλύτερη ποικιλία όρων συγκεντρώνει η ομάδα των Αφροαμερικανών, ευλόγως δε, κατά την παραπάνω ανάλυση του έργου. Επίσης,

πολλοί όροι παρουσιάζουν παραλληλισμούς μεταξύ όλων των ομάδων. Όμοιο χαρακτήρα σημειώνουν:

- Η γεωγραφική προέλευση: Αφροαμερικανός, Αμερικανός, Μεξικανοαμερικανός, Λατινοαμερικανός, Ασιατοαμερικανός, Βιτνεζοαμερικανός και ελαφρώς διαφοροποιούμενα τα: Αμερικανοϊάπωνας και Ιθαγενείς της Αμερικής.
- Το χρώμα δέρματος, κατά γενίκευση: μαύρος, λευκός, καφετής, κόκκινος, κίτρινος.
- Ο αντίστοιχος ισπανικής προέλευσης όρος: *negrito*, *gringo*, *Latino*, *indio*, *Chino*.

Πέραν της αντιστοιχίας των όρων του μεταφράσματος με αυτούς του πρωτοτύπου, όπως παρατίθενται στους πιο πάνω πίνακες, εντοπίζονται σε ορισμένα σημεία διαφοροποιήσεις, οι οποίες επεξηγούνται αμέσως στη συνέχεια κατά περίπτωση.

Η πρώτη γενική παρατήρηση αφορά στη γενικότερη προτίμηση του μεταφραστή προς τον όρο «μαύρος» (ουσ.), ακόμα και όρων του ΚΠ με διαφορετική κατά λέξη απόδοση. Συγκεκριμένα, ως «μαύρος» μεταφράζονται τα εξής: “*Negro*”, “*Rastus-voiced*”, “*coon*”, “*of color*”/“*colored*”, “*brown-skinned*”, “*dark*”/“*darker*”, “*African-American*”, ακόμα και το “*nigger*”, που στο σύνολο του έργου σχεδόν αποκλειστικά μεταφράζεται ως «αράπης». Δηλαδή, πέρα από την πολυάριθμη χρήση και στο ΚΠ του “*black*”, είτε ως επιθέτου συνοδευόμενου από οποιοδήποτε ουσιαστικό, είτε ως ουσιαστικού, διακρίνεται η τάση του μεταφραστή να προτάσσει τον όρο «μαύρος» στις ακόλουθες περιπτώσεις:

α) όπου κρίνεται ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί υπαλλακτικά, με ελαφρά διορθωτική παρέμβαση, χωρίς όμως διαφοροποίηση του νοήματος, μάλλον ως ο πλέον κατάλληλος όρος²⁷, όπως: «*μοιάζει με ένα οποιοδήποτε καλοβαλμένο προάστιο μαύρων*» (σ. 260) (ΚΠ, σ.180: “*looks like any well-to-do African-American*

²⁷ Δεδομένου ότι πλέον οι όροι «μαύρος» και «Αφροαμερικανός» θεωρούνται εξίσου αποδεκτοί, όπως πιστοποιεί και η πληθώρα των ΣτΜ και ΣτΕ που χρησιμοποιούν αντίστοιχα τους όρους, διευκρινίζεται ότι ο πρώτος όρος είναι ευρύτερος του δεύτερου, καθώς λαμβάνει υπόψη τα εξωτερικά χαρακτηριστικά και δεν κατηγοριοποιεί βάσει καταγωγής. Επομένως, εκτός αν γίνεται λόγος για μαύρους των ΗΠΑ, όπου ενδείκνυνται αμφότεροι, ο «μαύρος» κρίνεται ως καταλληλότερος. Αντίθετα, οι «νέγρος» και «έγχρωμος», πόσο μάλλον «αράπης», θεωρούνται παρωχημένοι και προσβλητικοί. Βάσει της έρευνας για το παρόν κεφάλαιο, προκύπτει πως αυτή την άποψη ασπάζεται και ο μεταφραστής του μυθιστορήματος.

enclave”). Δεν ισχύει όμως ακριβώς το ίδιο και για την αντίστροφη περίπτωση, κατά την οποία, το “Yale University’s all-white department of **black studies**” (ΚΠ σ. 100) αποδίδεται με το καθιερωμένο στα ελληνικά «του ολόλευκου τμήματος **Αφροαμερικανικών Σπουδών** του Πανεπιστημίου Γέιλ» (ΚΣ σ. 149). Επιλέγεται δηλαδή η επίσημη εκδοχή του όρου στη ΓΣ, σε βάρος της αντίθεσης μεταξύ “all-white” και “black”, με αποτέλεσμα την άμβλυνση του ύφους.²⁸

β) όταν επιχειρείται κατευνασμός, δηλαδή όταν αντί του πρωτότυπου όρου με το μεγαλύτερο αρνητικό σημασιολογικό φορτίο, προτιμάται ο πιο κοινώς αποδεκτός και λιγότερο κοινωνικά στιγματισμένος όρος «μαύρος», ως διορθωτική παρέμβαση του μεταφραστή· σε ορισμένες περιπτώσεις η διαφοροποίηση δεν έχει δραματική αλλαγή, καθώς αποτελεί εναλλακτική επιλογή στη ροή της αφήγησης, όπως «...να συγκεντρώνονταν οι οικογένειες των μαύρων γύρω από μια εστία...» (σ. 22) (ΚΠ: “And wouldn’t it be nice [...] for broken **Negro** families to gather around the hearth...”), ενώ άλλες επιφέρουν υφολογική απόκλιση, όπως «Οι λευκοί άντρες κάθονταν με ανοιχτά σκέλια και στόματα, εμβρόντητοι με το θράσος του μαύρου» (σ. 254) (ΚΠ, σ. 176 “The white men sat open-legged and open-mouthed, aghast at the sheer fucking **nigger** audacity.”)²⁹,

γ) όταν επιχειρείται ομογενοποίηση, προκειμένου ο αναγνώστης του ΚΣ να επικεντρωθεί στην επίμαχη φυλετική ομάδα και όχι σε άλλη, στην οποία πιθανώς επίσης θα μπορούσε να αναφέρεται ο εν λόγω όρος, όπως: «οι Κλαρκ τοποθέτησαν δυο αγγελικές κούκλες[...], τη μια λευκή, την άλλη μαύρη...» (σ. 58) (ΚΠ, σ. 34: “the Clarks sat two[...]dolls, one white and one **colored**...”) ή «ένα μαύρο, αυγόσχημο Λέγκο» (σ. 58) (ΚΠ, σ. 34: “a **brown-skinned**, egg-shaped Weeble toy”) και ομοίως «...είπε το λευκό Σιαμαίο χαμογελώντας και χαϊδεύοντας τα πυρωμένα μάγουλα της μαύρης αδερφής του.» (σ. 199) (ΚΠ, σ. 137: “...the white twin said, smiling and running her hands over her **darker** sister’s burning cheeks.”), με αποτέλεσμα, βέβαια, την επίταση της αντίθεσης στις περιπτώσεις που προηγείται ο όρος «λευκός» στην ίδια πρόταση,

δ) όταν πρόκειται για ειδικές πολιτισμικές αναφορές (*realia*) ξένες προς τον ΠΣ, οπότε επιχειρείται στρατηγική οικειοποίησης μέσω της απλοποίησης,

²⁸ Υπαλλακτικά χρησιμοποιούνται στο μετάφρασμα και τα παράγωγα των όρων «φυλή» και «χρώμα», π.χ. «φυλετική ταυτότητα» (σ. 70) (ΚΠ, σ. 43: “being **colored**”) και «αστέρες όλων των χρωμάτων» (σ. 71) (ΚΠ, σ. 43: “movie stars of all **races**”).

²⁹ Εν προκειμένω, με την επιλογή του «μαύρου» στο μετάφρασμα, η έμφαση δίνεται στην αντίθεση της στάσης λευκού-μαύρου, ενώ στο πρωτότυπο μεγαλύτερη βαρύτητα έχει η απαξία της ενέργειας του δρώντος.

θυσιάζοντας την περαιτέρω πραγματολογική διάσταση, όπως: «σε κάθε γουρλομάτη, στερεοτυπικό **μαύρο** κωμικό» (σ. 34) (ΚΠ, σ. 18: “every bug-eyed and **Rastus-voiced** comedian”) ή «ο **μαύρος** του καρναβαλιού» (σ. 133) (ΚΠ, σ. 87: “the carnival **coon**”).

Επίσης, παρατηρείται διαφοροποίηση της επιλογής του μεταφραστή υπέρ ενός περισσότερο στιγματισμένου όρου ή η προσθήκη φυλετικού όρου το πρώτον στο μετάφρασμα, με αποτέλεσμα την επίταση του αρνητικού φορτίου του χωρίου. Τέτοια περίπτωση είναι η εξής: «*Σύστημα Απονομής Δικαιοσύνης για **Αράπηδες***» (σ. 38) (ΚΠ, σ. 18: “**Negro Justice**”). Εδώ προηγείται η αναφορά στην πομπώδη εμφάνιση των δικαστών που πρόκειται να κρίνουν την υπόθεση του ταπεινού μαύρου πρωταγωνιστή, επομένως η προτίμηση του μεταφραστή για τον πιο βαρύ όρο είναι εύστοχη, καθώς επιτείνει την αντίθεση μεταξύ εξουσίας και περιθωριοποιημένων λόγω φυλετικής καταγωγής. Αντίθετα, στη μετέπειτα αναφορά σε “**Negro Supreme Court Justice glare**” (ΚΠ, σ. 22), εννοώντας τον μαύρο δικαστή του Ανωτάτου Δικαστηρίου, ο επίμαχος όρος μεταφράζεται κατά λέξη ως «το βλέμμα του **νέγρου** δικαστή» (σ. 42). Όμοια μεταχείριση παρατηρείται και για τους όρους του άλλου πόλου, δηλαδή της ομάδας των λευκών, όπως η απόδοση ως «**ΑΣΠΡΟΥΛΙΑΡΑΣ ΑΛΗΤΕΙΑΣ**» (σ. 64) του “**LIGHT-SKINNED SPADE**” (ΚΠ, σ. 38).

Στην ίδια κατηγορία, με προσθήκη φυλετικού όρου, ανήκουν επίσης περιπτώσεις βωμολοχίας, όπως: «Γαμήσου, ρε **σκυλάραπα! Μόγγολο!**» και έπειτα «Παρά την ειρωνεία της συνύπαρξης **αράπηδων** και **Μογγόλων** στην ίδια προσβολή...» (σ. 230) (ΚΠ σ. 158-159: “*Fuck you. You **retarded!***”, “*The irony of mispronouncing ‘**retarded**’ notwithstanding*”). Εδώ ο μεταφραστής εμφανίζεται περισσότερο δημιουργικός, συσχετίζοντας και αντικαθιστώντας το πρωτότυπο, μη φυλετικό, “*retarded*” με την προσβλητική χρήση του φυλετικού «**Μόγγολο**», με επιπλέον την προσθήκη του ιδιαίτερος προσβλητικού όρου «**σκυλάραπα**», ενισχύοντας τη φυλετική διάσταση της βωμολοχίας και επιτείνοντας το βαθμό προσβολής, αποδίδοντας με μεγαλύτερη επιτυχία από το ΚΠ την πηγαία έκφραση που απαιτεί η περίπτωση. Αντίθετα, προσθήκη διευκρινιστική και όχι προσβλητική αποτελεί το «**Αφροαμερικανούς** γερουσιαστές της ‘*Ανασυγκρότησης των **Μαύρων***’» (σ. 255) (ΚΠ, σ. 176: “**Negro Reconstruction congressmen**”), με την κατά τα ανωτέρω τροπή του “*Negro*” στο περισσότερο αποδεκτό «**Μαύρων**».

Αντιστρόφως, σε σημεία παρατηρείται εξουδετέρωση της φυλετικής αναφοράς στο μετάφρασμα, με την απαλοιφή του επίμαχου όρου, με αποτέλεσμα τη

μείωση της έντασης του ίδιου του λόγου. Για παράδειγμα: «για να με πάρουν από πάνω του» (σ. 121) (ΚΠ, σ. 78: “to pull me off his **black** ass”), «γέλια» (σ. 408) (ΚΠ, σ. 286: “**black-belly** laughter”), «παλιόπουστα» (σ. 304) (ΚΠ, σ. 214: “**bitch-nigger**”). Στην ίδια κατηγορία εντάσσεται και η επιλογή ενός περιγραφικού όρου στη θέση του φυλετικού, όπως: «**παραδοσιακό** αμερικάνικο μπιχλιμπίδι» (σ. 186) (ΚΠ, σ. 128: “**black** American tchotchke”), «πλατιά, **πλακουτσωτή** μύτη» (σ. 308) (ΚΠ, σ. 217: “broad **black** nose”). Εδώ εντάσσεται και η εξής αναφορά στην ομάδα των λευκών, με το υπαινικτικό “the **white** boys” του ΚΠ (σ. 169) να αποβάλλει τη φυλετική αναφορά χάριν της διευκρίνισης για τον αναγνώστη του ΚΣ ως «τα δελτία καιρού» (σ. 244).

Η ίδια μέθοδος της απαλοιφής ή της περιγραφής, με κατευναστικό αποτέλεσμα, χρησιμοποιείται καταρχήν ως προς όρους δυσμετάφραστους στα ελληνικά, καθώς ανήκουν στα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία του ΠΠ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο όρος “coon”, ο οποίος σήμερα αποτελεί εξόχως προσβλητική αναφορά για μαύρο άτομο³⁰. Σύμφωνα και με το σχετικό Σ.τ.Μ (σ. 35), ο όρος αναφέρεται στους στερεοτυπικούς μαύρους ρόλους στις επιθεωρήσεις του 19^{ου} αι. που παίζονταν από λευκούς ηθοποιούς που βάφονταν μαύροι (*blackface*) και αναπαρήγαγαν τον ρατσισμό της εποχής. Στα ελληνικά αποδίδεται κατ’ αρχήν με το περισσότερο συμπαθητικό «μαυρούκος», «μαυρούλης/α» ή «αραπάκος», το οποίο παραπέμπει μεν σε χαρακτήρα έργου, χωρίς δε την υποτιμητική χροιά. Επιπλέον αποδόσεις του ίδιου όρου αποτελούν: το περιγραφικό «το να διασκεδάζεις τους λευκούς με το χρώμα σου» (σ. 35) (ΚΠ, σ. 18: “**coon**ing”), αλλά και τα περισσότερο προσβλητικά «**αράπη-τσόντα**» (σ. 110) (ΚΠ, σ. 71: “stunt-**coon**”), «**αράπης** σε απόσυρση» (σ. 112) (ΚΠ, σ. 72: “superannuated **coon**”), «που έπαιζες τον **αράπη**» (σ. 250) (ΚΠ, σ. 172: “day of **coon**ing”), «**νέγροι**» (σ. 128) (ΚΠ, σ. 84: “**coons**”), «**Σκυλάραπες** των Πάγων» (σ. 206) (ΚΠ, σ. 142: “Ice **Coons**”). Παρατηρείται όμως και απαλοιφή της μάλλον πιο κεκαλυμμένης προσβλητικής πολιτισμικής αναφοράς στη φράση “George W. Bush, the first **coon** president” (ΚΠ, σ. 240), απλώς ως «Τζορτζ Μπους Υιός» (σ. 341).

Ως προς τα πολιτισμικά στοιχεία, ο μεταφραστής εκδηλώνει τη δημιουργικότητά του στην απόδοση ορισμένων αναφερόμενων τίτλων βιβλίων, οι οποίοι καταφέρνουν να συσχετιστούν με συγκεκριμένη πολιτισμική αναφορά και να

³⁰ Κατά το λεξικό Merriam-Webster: “offensive—used as an insulting and contemptuous term for a Black person”.

διατηρήσουν αφενός το λογοπαίγνιο, αφετέρου το ζητούμενο ρατσιστικό στοιχείο. Τέτοια περίπτωση είναι «*Η Φουμάτη και οι Εμπτά Νάνοι*» (σ. 345) από “*Coal Black and the Sebben Dwarves* ” (ΚΠ, σ. 242).

Εν τέλει, οι φυλετικοί όροι στο συγκεκριμένο έργο συνιστούν βασικό πυλώνα του. Γραμμένο σε μια εποχή με έντονη τη δημόσια συζήτηση περί ρατσισμού και τη λεκτική καταδίκη του, χωρίς όμως στην ουσία έμπρακτη επενέργεια στην ισχύουσα κατάσταση, αφού αν μη τι άλλο ο «ήπιος» ρατσισμός παραμένει παρών (Ευσταθιάδης, 2015), *Ο Πουλημένος* σοκάρει, μεταξύ άλλων, και με το λεξιλόγιό του. Ενδεικτικά, η παρουσία της “n-word” (*nigger*) με εκπληκτική συχνότητα, τόσο μεταξύ μαύρων σε ένδειξη οικειότητας, όσο και από λευκούς προς μαύρους με υποτιμητική χροιά, δεν θα μπορούσε παρά να παραμείνει και στο μετάφρασμα, ως «αράπης», για να έχει νόημα μια μετάφραση του συγκεκριμένου έργου. Στο ελληνόφωνο κοινό η γνώση για τη «μαύρη» πραγματικότητα στις ΗΠΑ είναι περισσότερο ειδησεογραφική και δεν συνδέεται με οικεία εμπειρία. Επομένως, σε ένα ανάγνωσμα που θίγει ένα τέτοιο θέμα σε βάθος, οι όροι που δηλώνουν φυλετική διάκριση πρέπει να είναι το ίδιο, ή και ακόμα περισσότερο, ηχηροί όπως στο πρωτότυπο, χωρίς φίλτρα καθωσπρεπισμού, προκειμένου να αναπλάσουν την πραγματικότητα του «Άλλου», όπως και συμβαίνει στο συγκεκριμένο μετάφρασμα. Αυτός ακριβώς είναι άλλωστε και ο ίδιος ο χαρακτήρας του μυθιστορήματος.

2.8. ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΟΡΩΝ ΦΥΛΕΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Μελετώντας τα ανωτέρω κείμενα, συνάγεται το γενικό συμπέρασμα ότι οι όροι φυλετικού περιεχομένου αντιμετωπίζονται από τους μεταφραστές ως πολιτισμικά στοιχεία. Ορθώς, διότι όπως επεσημάνθηκε, οι συνυποδηλώσεις που φέρει ο εκάστοτε όρος δεν είναι όμοιες στις δύο κουλτούρες. Η έννοια του πολιτισμού είναι ιδιαιτέρως σύνθετη και είναι συνυφασμένη με τον τρόπο ζωής ορισμένης κοινότητας που μεταχειρίζεται ορισμένη γλώσσα (Newmark, 1998: 3) και περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, ήθη, έθιμα και πεποιθήσεις συγκεκριμένης κοινωνίας (όπ.π: 7). Η απόδοση των πολιτισμικών στοιχείων, συμπεριλαμβανομένων των φυλετικών όρων, θεωρείται πιο επιτυχημένη όταν ο μεταφραστής ακολουθεί το ύφος του συγγραφέα (Newton, 2011: 9).

Παρατηρείται ότι όλα τα κείμενα που μελετήθηκαν, πρωτότυπο και μετάφρασμα, διέπονται ως προς την ορολογία φυλετικού περιεχομένου από μια εξίσωση ή αντίθεση, η οποία δεν είναι απαραίτητο να ταυτίζεται σε ΚΠ και ΚΣ, επηρεάζει όμως τις ορολογικές επιλογές και κατ' επέκταση το ύφος και άρα το νόημα του κειμένου. Επίσης, κοινό στοιχείο όλων των κειμένων είναι ότι οι όροι με φυλετικό στίγμα παρουσιάζουν αισθητά μεγαλύτερη ποικιλία και οπωσδήποτε μεγαλύτερη συχνότητα για τη φυλετική ομάδα των μαύρων σε σχέση με των λευκών ή άλλων ομάδων.

Τέλος, οι εντοπιζόμενες μεταφραστικές στρατηγικές μεμονωμένα ως προς τους εξεταζόμενους όρους έχουν ως αποτέλεσμα την επίταση, την άμβλυνση ή την ουδετεροποίηση του φυλετικού φορτίου. Οι μεταφραστικές στρατηγικές που επιλέγονται προς τον σκοπό αυτόν μπορούν να κατηγοριοποιηθούν στην κατά τον Venuti (1995) διάκριση σε οικειοποιητική και ξενοποιητική προσέγγιση. Τα περισσότερα μεταφράσματα ακολουθούν σαν γενική προσέγγιση την οικειοποιητική, με περιπτώσιολογικές αποκλίσεις. Επιμέρους τακτικές της εν λόγω προσέγγισης συνιστούν η προσθήκη όρων, η αντικατάσταση φυλετικά ουδέτερων ή φυλετικά πιο αποδεκτών όρων με άλλους βαρύτερους φυλετικά, η αντικατάσταση ολόκληρων φράσεων με άλλες ισοδύναμες που φέρουν φυλετικό όρο, όπως συμβαίνει με τη χρήση παροιμιών, η απαλοιφή όρων όπου υπάρχει κίνδυνος σύγχυσης, η ομογενοποίηση και η αποσαφήνιση με επεξηγηματικές αναφορές εντός του κειμένου. Αντίθετα, στη λιγότερο δημοφιλή στην περίπτωσή μας ξενοποιητική προσέγγιση

ανήκει η μάλλον σπάνια τακτική της υπόρρησης, με παράλειψη όρων όπου εννοούνται, η κατά λέξη απόδοση των διαφορετικών όρων, αλλά και η επεξήγηση των πολιτισμικών αναφορών φυλετικού περιεχομένου με υποσημειώσεις.

3. Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

Η μετάφραση των όρων φυλετικού περιεχομένου είναι ένα ευαίσθητο ζήτημα, το οποίο σε κάθε περίπτωση απαιτεί προσεκτικό χειρισμό από τον μεταφραστή, καθώς δυνητικά οι προεκτάσεις του μπορούν να επηρεάσουν όχι μόνο την πρόσληψη του κειμένου στο σύνολό του, αλλά και να επεκταθούν σε ζητήματα γλωσσικής πολιτικής. Συγκεκριμένα, ο μεταφραστής θα πρέπει κατά την επιλογή της στρατηγικής του να λάβει υπόψη, πέρα από τις *ad hoc* γλωσσικές ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει το εκάστοτε ζεύγος γλωσσών (Turej, 2017: 133), τους εξής παράγοντες (όπ.π.: 121): α) τον βαθμό αποδοχής του προσβλητικού λόγου από τον ΠΣ, καθώς συντηρητικές και προοδευτικές κοινωνίες διαφέρουν ως προς την ανεκτικότητα που επιδεικνύουν σε τέτοια ζητήματα, β) την κρατούσα κοινωνικοπολιτική κατάσταση, ιδίως ως προς τις ακολουθούμενες γλωσσικές πολιτικές, καθώς και το νομικό καθεστώς που διέπει τα έργα του λόγου, αλλά και τις εν τοις πράγμασι συνθήκες (π.χ. επιβολή ποινών για αμφιλεγόμενο δημοσιογραφικό λόγο) και γ) την προσωπική ιδεολογία του μεταφραστή ή αυτήν που καλείται λόγω επαγγέλματος να υπηρετήσει. Τελευταία αναφερόμενη, αλλά πρώτη στη σειρά, παράμετρος είναι ο σκοπός του ΚΣ (Nord, 2014: 71) σε συνάρτηση προς το κειμενικό του είδος, καθώς διαφορετικά γλωσσικά χαρακτηριστικά και συμβάσεις διέπουν καθένα (όπ.π.: 91).

3.1. ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ

Κατά λογική συνέπεια, η μετάφραση αποτελεί μια διαδικασία εμποτισμένη από την ιδεολογία των εμπλεκόμενων μερών (κατ' αρχήν συγγραφέα και μεταφραστή), εφόσον η προσωπική ιδεολογία καθενός αποτυπώνεται στο λόγο του και είναι διακριτή από τα γλωσσικά μέσα τα οποία μεταχειρίζεται. Οι λεξιλογικές και γραμματικοσυντακτικές μεταφραστικές επιλογές λειτουργούν ως ιδεολογικοί φορείς, αφήνοντας εμφανή ιδεολογικά ίχνη στο μετάφρασμα, ως «γραφή ξανά» (Lefevere, 1992).

Μέθοδος ανίχνευσης της ιδεολογίας που διέπει ένα κείμενο γενικότερα και ένα μετάφρασμα ειδικότερα, αποτελεί η προτεινόμενη από τον Fairclough (1989, 1992) Κριτική Ανάλυση Λόγου (ΚΑΛ), η οποία αναδεικνύει τον δυναμικό συσχετισμό σχέσεων εξουσίας και κειμενικής παραγωγής (Joseph, 2006: 127). Το εργαλείο αυτό

επικεντρώνεται κυρίως σε πολιτικά και κυβερνητικά κείμενα και αναπτύχθηκε προκειμένου να διακρίνει κεκαλυμμένες ακροδεξιές στρατηγικές ρατσιστικού προσανατολισμού. Ο Van Dijk (2002) συνεισέφερε στην ΚΑΛ το ιδεολογικό τετράγωνο, σύμφωνα με το οποίο αναπαρίσταται θετικά ο «εαυτός» (με έμφαση στα θετικά στοιχεία και αποσιώπηση των αρνητικών) και αρνητικά ο «άλλος» (με έμφαση στα αρνητικά στοιχεία και αποσιώπηση των θετικών). Η εν λόγω μέθοδος μπορεί να εφαρμοστεί και στα μελετώμενα λογοτεχνικά έργα, ώστε να εξαχθεί συμπέρασμα για την ιδεολογία που τα διέπει. Ωστόσο, δεν πρέπει να λησμονάται ότι ο εκφραστικός τύπος κειμένου, στον οποίο υπάγεται η λογοτεχνία, εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής της ΚΑΛ. Ο εξ ορισμού πολιτικός προσανατολισμός της τελευταίας προς τον ακροδεξιό πολιτικό λόγο, άλλωστε, αποτελεί σημείο κριτικής της (Joseph, 2006: 130).

Στο πλαίσιο της προώθησης της ιδεολογίας λειτουργεί η πολιτική του γλωσσικού ιμπεριαλισμού. Αυτή αφορά κυρίως την επικράτηση μέσω της αποικιοκρατίας των «ισχυρών» γλώσσών σε βάρος των «μικρότερων» γλώσσών των αυτόχθονων πολιτισμών (όπ.π.: 49 επ.). Σε δεύτερο επίπεδο, σύμφωνα και με την πολιτισμική ιμπεριαλιστική θεωρία του Galtung (όπ.π.: 52), η σχέση επικράτησης μιας κοινωνίας επί άλλης επιτυγχάνεται, μεταξύ άλλων, μέσω της περιθωριοποίησης της τελευταίας. Αυτό μπορεί να συμβεί και με την επιβολή και συστηματική χρήση όρων υποτιμητικών για τη συγκεκριμένη ομάδα, τακτική που αποτελεί και αντικείμενο μελέτης της παρούσας.

Οι περιθωριοποιημένες κοινωνίες με τη σειρά τους αναπτύσσουν γλωσσικές στρατηγικές αντίστασης στα επιβαλλόμενα στερεότυπα (Rahman, 2012: 140), επιλέγοντας και αναπτύσσοντας τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζουν τον εαυτό τους στην κοινότητα και τους άλλους. Εν προκειμένω, η στρατηγική αυτή ταυτοποιείται αφενός στο ιδιαίτερο γλωσσικό ιδίωμα που μεταχειρίζονται οι Αφροαμερικανοί, αφετέρου στην ιδιότυπη αυτοαναφορική χρήση του όρου “*nigger*”, το δικαίωμα της οποίας κατέχουν μόνο τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας (όπ.π.: 141), αφού σε αυτό το πλαίσιο ο ομιλητής και όχι το κείμενο καθορίζει το νόημα (Joseph, 2016: 81). Δηλαδή, προκύπτει ότι η χρήση ενός συγκεκριμένου όρου από μια συγκεκριμένη ομάδα φέρει ιδιαίτερη βαρύτητα για τους ομιλητές, καθώς είναι άμεσα συνυφασμένη με την ταυτότητά τους, την ιστορία και τη συνέχειά τους (Rahman, 2012: 162-163). Συνάγεται, επομένως, ότι οποιοσδήποτε όρος τον οποίο η εκάστοτε

ομάδα δεν αναγνωρίζει ή δεν αποδέχεται για τον εαυτό της, είναι δυνητικά προσβλητικός (Joseph, 2012: 96).

3.2. ΕΠΕΚΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ

Καθώς η απόδοση αρνητικών νοημάτων σε μειονεκτούσες ομάδες ιστορικά προέρχεται από το εξωτερικό τους, σε μια προσπάθεια ελέγχου τους μέσω της σύνδεσής τους με αρνητικά χαρακτηριστικά και συμπεριφορές, παρατηρείται η τάση οι ομάδες αυτές να αναπτύσσουν ευαισθησία απέναντι σε ορισμένους όρους που σχετίζονται με τα εν λόγω νοήματα. Πρόκειται για τις λέξεις-ταμπού, οι οποίες λειτουργούν ως μηχανισμός άμυνας προς αποτροπή τυχόν βλαπτικών συμπεριφορών σε βάρος της κοινότητας (Rahman, 2012: 142). Στην κατηγορία αυτήν εντάσσονται δυνητικά οι όροι που υποδηλώνουν ιστορικά διακρίσεις σε βάρος της εκάστοτε ομάδας. Συνήθως είναι βραχύβιοι και τείνουν να αντικαθίστανται από νέους όρους-ταμπού, λόγω ακριβώς της διαφοροποίησης του βαθμού ευαισθησίας που επιδεικνύεται ανά εποχή (Joseph, 2006: 97). Για τον λόγο αυτόν και είναι κρίσιμη η ενημέρωση σε θεσμοθετημένα κείμενα (π.χ. σχολικά εγχειρίδια). Στη λογοτεχνία, ωστόσο, εφόσον συνειδητά υπάρχει κατ' αρχήν ορισμένο χρονικά πλαίσιο, δεν υφίσταται τέτοια ανάγκη ως προς το πρωτότυπο· η πορεία του μεταφράσματος διαφοροποιείται κατά τι. Μπορεί, βέβαια, να θεωρηθεί ως μορφή λογοκρισίας η σύσταση προς αποφυγή όρων-ταμπού (όπ.π.: 98), αλλά εφόσον ο αναγνώστης προσεγγίζει με δική του βούληση το λογοτεχνικό κείμενο, οφείλει να το προσεγγίζει ενήμερος για το συγκείμενό του.

Ειδική μνεία στο πλαίσιο των όρων-ταμπού αξίζει στην περιβόητη κατ' ευφημισμό «λέξη από α-» (*“the n-word”*). Η λέξη αυτή θεωρείται ο πλέον προσβλητικός όρος φυλετικού περιεχομένου, παρά την αρχικά ουδέτερη εμφάνισή του κατά την περίοδο της αποικιοκρατίας (με ρίζα το λατινικό *“niger”*, δηλαδή «μαύρος»). Καθιερώθηκε από τους λευκούς αποικιοκράτες και έπειτα δουλκτήτες και δουλεμπόρους και στις αρχές του 19ου αιώνα απέκτησε εξόχως αρνητικό στίγμα, καθώς συνδέθηκε με το καθεστώς κατωτερότητας του μαύρου σκλάβου και της θέσης του ως αντικειμένου, με ό,τι αρνητική συνυποδήλωση αυτό συνεπαγόταν (Rahman, 2012: 143). Το παράδοξο, ωστόσο, είναι ότι παρά τους αρνητικούς ιστορικούς

συσχετισμούς, η ίδια η αφροαμερικανική κοινότητα έχει ενστερνιστεί τον όρο και τον έχει προσαρμόσει φωνητικά στο ιδιαίτερο ιδίωμά της (“*nigga*”), δίνοντάς του άλλη σημασία, αυτήν της ένταξης στην κοινότητα, της διαχρονικής επιβίωσης παρά τις αντιξοότητες και της αντίστασης στον κυρίαρχο (όπ.π.: 146-147). Παρόλα αυτά, οποιοδήποτε κείμενο με συχνή χρήση του “*nigger*” αντιμετωπίζεται με επιφυλακτικότητα και δεν τυγχάνει εύκολα αποδοχής, ακόμα και αν απώτερος σκοπός του συγγραφέα είναι να καταδικάσει μέσω αυτού τον ρατσισμό (Turej, 2015: 122).

Όπως, βέβαια, επισημαίνει και ο Joseph (2006: 100), δεν πρέπει να συγχέεται η έννοια των όρων-ταμπού με τη ρητορική μίσους, καθώς η χρήση των πρώτων δεν είναι παράνομη, σε αντίθεση με τη δεύτερη, που έγκειται στον λόγο που εκφράζει μίσος ή μη ανοχή προς κοινωνικές ομάδες κυρίως επί τη βάση της φυλής και της σεξουαλικότητας. Σαφώς, σε εφαρμογή της αποτροπής της ρητορικής μίσους η ελευθερία της έκφρασης περιορίζεται, ωστόσο επιχειρηματολογείται (όπ.π.: 101-102) ότι αντ’ αυτού θα ήταν πιο αποτελεσματικό να δίνεται βήμα στους καταπιεζόμενους, ώστε να υπάρξει εποικοδομητικός διάλογος σχετικά. Απαιτείται προσοχή ανάμεσα στη σχέση της χρήσης λέξεων που παρουσιάζονται ως κοινά ταμπού από ομιλητή που ο προσβαλλόμενος αντιπαθεί και στην έκφραση μίσους, καθώς χάρη σε τέτοιο παιχνίδι των λέξεων ουσιαδώς ρατσιστικές πολιτικές δύνανται να κριθούν θεμιτές (όπ.π.: 103).

Την αποτροπή της λεκτικής προσβολής φιλοδοξεί το κίνημα της πολιτικής ορθότητας, το οποίο βασιζόμενο στις δυτικές αξίες του ατομισμού και της ισότητας επιδιώκει την απαγκίστρωση από τα βλαπτικά στερεότυπα, όπως αποτυπώνονται στη γλώσσα (Perez de la Fuente, 2019: 1). Παρά, όμως την αρχική ιδέα της δίκαιης εκπροσώπησης διαφορετικών απόψεων και της προστασίας των μειονοτήτων από τη χρήση όρων που προσβάλλουν την ταυτότητά τους, εγκαθιδρύεται με τον τρόπο αυτόν ένα νέο καθεστώς, που ναι μεν αναιρεί τα στερεότυπα του παρελθόντος, αδυνατεί όμως να καταργήσει τα στερεότυπα σαν έννοια, δημιουργώντας με τη σειρά του νέα (D’ Souza, 1992: 13). Η κριτική, δηλαδή, κατά της πολιτικής ορθότητας έγκειται αφενός στην αυτοαναιρούμενη μεθοδολογία της (Ayim, 1998: 459), αφετέρου στην απειλή που θέτουν οι περιορισμοί της έναντι της ελευθερίας της έκφρασης (όπ.π.: 453), καθώς «δημιουργεί σύγχυση ανάμεσα στην ελευθερία και στην ψυχαναγκαστική, α-πολιτική άποψη που, τελικά, την υπονομεύει» (Παπαδημητρίου, 2020: 38). Ο αποκλεισμός του, κατ’ αρχήν δημόσιου, γραπτού και προφορικού λόγου

στον οποίο καλεί η πολιτική ορθότητα μπορεί να αποβεί εξαιρετικά παρεμβατικός στο ατομικό δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης. Ως προς το αντικείμενο της παρούσας, γίνεται δεκτό ότι η ελευθερία της δημιουργίας ενός καλλιτέχνη ή διανοητή δεν μπορεί να τίθεται σε τόσο στενό πλαίσιο περιορισμών, παρά μόνο κατά περίπτωση και επί εξαιρετικά σοβαρών προσβολών (Perez de la Fuente, 2019: 4). Δεδομένων αυτών, ειδικά όταν έχουμε να κάνουμε με έργα «κλασικά», τα οποία μεταξύ άλλων απηχούν και απόψεις μη αποδεκτές σήμερα, είναι άτοπο να αναιρούμε τον δημιουργό που έχει συνεισφέρει στην ανάπτυξη του ανθρώπινου πνεύματος, επικεντρωνόμενοι στο μελανό σημείο του. Η προτεινόμενη λύση (όπ.π.) είναι η κατάλληλη συγκειμενοποίηση, η εξέταση δηλαδή κάθε περίπτωσης στις συνθήκες υπό τις οποίες γεννήθηκε και λαμβάνοντας υπόψη την προσωπικότητα του εκάστοτε δημιουργού (όπ.π.).

3.3. ΡΕΥΣΤΗ Ή ΠΑΓΙΩΣΙΜΗ ΟΡΟΛΟΓΙΑ;

Οι όροι φυλετικού περιεχομένου, ως ομάδα λέξεων των οποίων το νόημα βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με πληθώρα παραμέτρων, όπως η πολιτική και η επικαιρότητα, δεν δύνανται να παγιωθούν. Αυτή τη θέση επιβεβαιώνει η ιστορική εξέλιξη των όρων, όπως η πορεία του *“nigger”*, που ενδεικτικά αναφέρθηκε ανωτέρω. Επίσης, ενδεικτική της ρευστότητας των όρων είναι η ασυμφωνία ως προς την αυτοαναφορική χρήση ή όχι του όρου αυτού από τη μαύρη κοινότητα (Rahman, 2012: 142). Ειδικά στις ΗΠΑ, η στάση απέναντι στους επίμαχους όρους (*“nigger”*, *“negro”*, *“colored”*, *“black”*, *“African American”*) έχει αλλάξει πολλές φορές από την κρίσιμη για τα δικαιώματα των μαύρων δεκαετία του 1960 (Joseph, 2006: 97). Έτσι, από τους αποδεκτούς το 1960 όρους «έγχρωμος» και «Νέγρος», έχουμε πλέον μετατοπιστεί στην απόρριψη αυτών των δύο ως προσβλητικών και παρωχημένων και την πρόταξη των «μαύρος» (ως επίθετο) και «Αφροαμερικανός» (όπ.π.). Όπως, άλλωστε, παρατηρεί και η Rahman (2012: 165), οι λέξεις αποσύρονται από το λεξιλόγιο όταν έχουν εξαντλήσει τη χρησιμότητά τους.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Με την ολοκλήρωση της παρούσας, μπορεί να επιβεβαιωθεί η θέση των Bassnett & Trivedi (2002: 2) ότι «η μετάφραση είναι μια άκρως χειραγωγίσιμη πράξη». Αφού μελετήθηκαν λογοτεχνικά κείμενα σε αγγλικό πρωτότυπο και ελληνικό μετάφρασμα ως προς τους όρους φυλετικού περιεχομένου που περιελάμβαναν, σημειώθηκαν οι αντιστοιχίες τους σε αγγλικά και ελληνικά, εντοπίστηκαν οι αποκλίσεις, ερμηνεύτηκαν οι μεταφραστικές στρατηγικές και εξήχθη συμπέρασμα για την επιρροή αυτών στη μακροδομή του ΚΣ. Επίσης, αφού εξετάστηκε ένα θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται οι μεταφραστικές επιλογές επί ευαίσθητων ζητημάτων, γίνεται αντιληπτός ο κρίσιμος ρόλος και του λογοτεχνικού μεταφραστή εν προκειμένω.

Κατόπιν αυτών και βάσει του υλικού που μελετήθηκε, συνάγεται ότι ο μεταφραστής της λογοτεχνίας ακολουθεί κατ' αρχήν το ύφος του πρωτοτύπου. Οι λεξιλογικές επιλογές με φυλετικό στίγμα δεν είναι απαραίτητο να αντιστοιχούν ακριβώς σε αυτές του ΚΠ, καθώς το ζητούμενο είναι ο αναγνώστης του ΚΣ να αντιληφθεί τη βαρύτητα των συγκεκριμένων όρων για το εκάστοτε κείμενο. Αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει παγίως να ακολουθείται συγκεκριμένη μεταφραστική στρατηγική, καθώς κάθε κείμενο θίγει και εστιάζει σε διαφορετικά ζητήματα. Ο μεταφραστής καλείται να αφουγκραστεί το κείμενο και να αντιληφθεί πώς και πόσο επηρεάζουν το πρωτότυπο οι όροι φυλετικού περιεχομένου, ώστε με τις κατάλληλες προσαρμογές (κατά περίπτωση προσθήκες, παραφράσεις, υποσημειώσεις) να αποδώσει με άρτιο τρόπο το νόημα και το ύφος του πρωτοτύπου στο μετάφρασμα.

Ειδικά ως προς την «ορθή» ορολογία, πρέπει κάθε φορά να αποφασίζεται εάν ο επίμαχος όρος φέρει ορισμένη φόρτιση και αν διαδραματίζει κρίσιμο ρόλο για το σύνολο του κειμένου. Σε αρνητική περίπτωση, προτιμότερη κρίνεται η επιλογή υπέρ του πλέον αποδεκτού κατά τον χρόνο της μετάφρασης όρου. Το ίδιο ισχύει και για τις φυλετικές αναφορές εκτός του κυρίως κειμένου (όπως σε σχόλια ή προλογικά μέρη). Σε περίπτωση που ο μεταφραστής επιλέξει να επέμβει ενισχύοντας ή εξουδετερώνοντας το φυλετικό στίγμα, εάν πρόκειται για ακολουθούμενη στρατηγική και όχι για μεμονωμένο περιστατικό, τότε πρόκειται για αλλοίωση της αυθεντικότητας του έργου σε τέτοιο βαθμό που το καθιστά διασκευή, χαρακτηριστικό που θα πρέπει να γίνεται γνωστό στον αναγνώστη του ΚΣ.

Όπως επισημαίνει η Siegel (2013: 119-120), η πολιτισμική στροφή των μεταφραστικών σπουδών θέτει τη μετάφραση γενικότερα ως διαλογική πράξη και υλική πολιτική δέσμευση και τους μεταφραστές ειδικότερα ως παράγοντες του σχεδιασμού των γλωσσικών στρατηγικών. Αφού οι όροι φυλετικού περιχομένου μπορούν να αντιμετωπιστούν ως πολιτισμικοί ενδείκτες, αυτό σημαίνει ότι επεμβαίνοντας χειριστικά στο ΚΠ οι μεταφραστές μπορούν να επιτύχουν πολιτικές αλλαγές, όπως πιστοποιείται και από τα αναφερόμενα παραδείγματα (Siegel, 2013). Αυτή η απροκάλυπτη παρέμβαση, όμως, όπως αναφέρθηκε, αλλοιώνει το κείμενο εξυπηρετώντας εξωκειμενικό σκοπό. Αν το ΚΠ έχει ρατσιστικό χαρακτήρα, αυτό δεν οφείλεται αποκλειστικά στους μεμονωμένους ρατσιστικούς όρους, αλλά και στην πλοκή και την ανάπτυξη των ηρώων της μυθοπλασίας. Επομένως, για να αλλάξει ο χαρακτήρας και η πρόσληψη του έργου στο σύνολό του δεν αρκεί η άμβλυνση των επίμαχων όρων, αλλά απαιτείται δραστικότερη παρέμβαση, που απομακρύνει ακόμα περισσότερο τον αναγνώστη από το πρωτότυπο.

Τέλος, για τα έργα εκείνα που επικρίνονται ως ρατσιστικά, και μπορεί όντως να είναι, δεν πρέπει να επικρατεί καθολικά αφοριστική στάση, καθώς κάτι τέτοιο μπορεί να αφήσει στο σκοτάδι ένα κατά τα άλλα σπουδαίο έργο. Όπως είναι άδικο μελετώντας τον Σαίξπηρ να εμμείνουμε στον μέσω των έργων του χαρακτηρισμό του ως ρατσιστή ή σεξιστή, τη στιγμή που έχει συνεισφέρει τα μέγιστα στην παγκόσμια λογοτεχνία, θα πρέπει να προτιμάται μια κριτική και διαλογική αντιμετώπιση. Τα κείμενα είναι προϊόντα του πολιτισμού από τα οποία γεννήθηκαν και της εποχής που τα γονιμοποίησε, από «γονιό» με οικείες αδυναμίες. Ένα λογοτεχνικό κείμενο πρέπει πάντα να εξετάζεται εντός των ιστορικών, κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών που συνετέλεσαν στη δημιουργία του, προκειμένου να γίνουν αντιληπτά τα πολλαπλά νοήματά του και σε περίπτωση που στέκει διαχρονικά, ίσως τα μελανά του σημεία να είναι τελικά ελάσσοнос σημασίας. Χωρίς να υποτιμώνται όμως, προτείνεται αυτά να επισημαίνονται στις εκάστοτε εκδόσεις, αλλά και στο πεδίο της κριτικής.

5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Α. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ

- Agatha Christie Wiki (n.d.). Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο:
https://agathachristie.fandom.com/wiki/And_Then_There_Were_None (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Ayim, M. (1998). Just how correct is Political Correctness? A critique of the opposition's arguments. *Argumentation*, 12, 445-480.
- Baldwin, J. (1998). On being "white" and other lies. Στο D. R. Roediger, *Black on White* (σσ. 177-180). New York: Schocken Books.
- Bassnett, S., & Trivedi, H. (2002). Introduction: Of Colonies, Cannibals and Vernaculars. Στο S. Bassnett, & H. Trivedi, *Post-Colonial Translation: Theory and Practice* (σσ. 1-18). London: Routledge.
- Beatty, P. (2015). *The Sellout*. London: Oneworld.
- Beecher Stowe, H. (1962 (1854)). *Uncle Tom's cabin*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Christie, A. (2003 (1939)). *And then there were none*. London: Harper Collins.
- D' Souza, D. (1992). The Visigoths in tweed. Στο P. Aufderheide, *Beyond PC. Towards a Politics of Understanding*. Sinut paul Minessota: Grayfold Press.
- Joseph, J. E. (2006). *Language and Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Lee, H. (1977 (1960)). *To kill a mockingbird*. New York: Popular Library.
- Lefevere, A. (1992). *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London: Routledge.
- Merriam-Webster Online Dictionary. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο:
<https://www.merriam-webster.com> (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Mitchell, M. (1938 (1936)). *Gone with the wind*. New York: The Macmillan Company.
- Morrison, T. (2002 (1992)). *Jazz*. London: Vintage.
- Newmark, P. (1998). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
- Newton, E. (2011). *Culture Marked: Racist Epithets in Translations of Mark Twain's Adventures of Huckleberry Finn*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- Nord, C. (2014). *Η μετάφραση ως στοχευμένη δραστηριότητα*. (Σ. Γραμμενίδης, Μεταφρ.) Αθήνα: Διάλογος.
- Perez de la Fuente, O. (2019). On Political Correctness. *Social Sciences*, 277(8).

- Rahman, J. (2012). The N Word: Its History and Use in the African American Community. *Journal of English Linguistics*, 40(2), 137-171.
- Siegel, J. L. (2013). Literary Translation as a Nexus of Language Planning. *Working Papers in Educational Linguistics (WPEL)*, 28(1), 119-140.
- Trupej, J. (2012). Translating Racist Discourse in Slovenia During the Socialist Period: Mark Twain's Adventure of Huckleberry Finn. Στο B. Fischer, & M. Nisbeth Jensen, *Translation and the reconfiguration of power relations. Revisiting role and context of translation and interpreting* (σσ. 91-108). Graz: LIT-VERLAG.
- Trupej, J. (2015). The "Negro" in John Steinbeck's "Of Mice and Men": A Comparison of Socialist and Post-Socialist Strategies for Translating Racial Elements. *ELOPE*, 12(1), 119-133.
- Trupej, J. (2017). The Significance of Racial Terms in Sinclair Lewis's Kingsblood Royal and its Translations into German, Serbo-Croatian and Slovenian. *Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*, 121-140.
- Twain, M. (2007). *The Adventures of Tom Sawyer*. New York: Oxford University Press.
- Van Dijk, T. A. (2002). Political discourse and ideology. Στο C. Ubaldina Lorda, & M. Ribas, *Analisi del discurspolitic* (σσ. 15-34). Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, IULA.
- van Leuven-Zwart, K. (1989). Translation and Original: Similarities and Dissimilarities, I. *Target*, 1(2), 151-181.
- van Leuven-Zwart, K. (1990). Translation and Original: Similarities and Dissimilarities, II. *Target*, 2(1), 69-95.
- Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility*. New York: Routledge.

B. ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ

- Biblionet (a) (n.d.). Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο:
<https://biblionet.gr/%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%89%CF%80%CE%BF/?personid=1045> (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Biblionet (b) (n.d.). Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο:
<https://biblionet.gr/%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%89%CF%80%CE%BF/?personid=333> (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- in.gr (n.d.). (01.06.2020). *Black Lives Matter: Αίγα λόγια για το κίνημα που 17 χρόνια διαμαρτύρεται και διεκδικεί, χωρίς αντίκρυσμα*
 [https://www.in.gr/2020/06/01/world/black-lives-matter-liga-logia-gia-kinima-pou-17-xronia-diamartyretai-kai-diekdikai-xoris-antikryσμα/] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).

- Protagon team. (10.06.2020). *Ο ρατσισμός του «Όσα παίρνει ο άνεμος» στο μικροσκόπιο*, [Protagon.gr: <https://www.protagon.gr/epikairota/o-ratsismos-tou-osa-pairnei-o-anemos-sto-mikroskopio-44342067543>] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Αβδελά, Έ., κ.ά. (2017). *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης & Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.
- Διαμαντή, Μ., (04.05.2020). *Μάργκαρετ Μίτσελ & Όσα παίρνει ο Άνεμος* | Στο κάτω κάτω, αύριο είναι μια καινούργια μέρα, [<https://www.klik.gr/gr/el/vivlio/margkaret-mitsel-osa-pairnei-o-anemos-sto-kato-ka-4/>] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Ευσταθιάδης, Σ., (03.07.2015). *Ο ρατσισμός ζει και βασιλεύει στις ΗΠΑ*, [<https://www.tovima.gr/2015/07/03/world/o-ratsismos-zei-kai-basileyei-stis-ipa/>] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Η Καθημερινή, (10.06.2020). *Το HBO Max αποσύρει προσωρινά το «Όσα Παίρνει ο Άνεμος» από την πλατφόρμα του*, [<https://www.kathimerini.gr/world/1082092/to-hbo-max-aposyre-prosorina-to-osa-pairnei-o-anemos-apo-tin-platforma-toy/>] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Καραντζόλα, Ε., & Ιντζίδης, Β., (27.12.2018). *Λέτε κάποιον «βλάχο» ή «σακάτη»; Δυο Έλληνες γλωσσολόγοι μιλούν περί Πολιτικής Ορθότητας*, [<https://www.lifo.gr/apopseis/idees/lete-kapoion-blaho-i-sakati-dyo-ellines-glossologoi-miloun-peri-politikis-orthotitas>] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Κεντρωτής, Γ. (1996). *Θεωρία και πράξη της μετάφρασης*. Αθήνα: Διάλογος.
- Κουστένη, Μ., (22.02.2016). *Εκείνη που έδωσε ζωή στα κοτσύφια*, [https://www.efsyn.gr/tehnas/art-neia/59514_ekeini-poy-edose-zoi-sta-kotsyfia] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Κουτσογιαννόπουλος, Θ., (11.06.2020). *Πρέπει να αποσυρθεί το «Όσα παίρνει ο άνεμος»*, [<https://www.lifo.gr/culture/cinema/prepei-na-aposyrthei-osa-pairnei-o-anemos>] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Κρίστι, Ά. (1987). *Δέκα Μικροί Νέγροι*. (Γ. Μπαμπασάκης, Μεταφρ.) Αθήνα: Α.Α. Λιβάνη.
- Κρίστι, Ά. (2018). *Και δεν έμεινε κανένας*. (Γ. Μπαρουξής, Μεταφρ.) Αθήνα: Ψυχογιός.
- Λη, Χ. (2016). *Όταν σκοτώνουν τα κοτσύφια* (14th εκδ.). (Β. Τράπαλη, Μεταφρ.) Αθήνα: Bell.
- Μάντης, Ν., (15.11.2016). *Αγάπη για την γλωσσική έκφραση*, [<https://selides.kastaniotis.com/%CE%BD%CE%AF%CE%BA%CE%BF%CF%82-%CE%B1-%CE%BC%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CE%B3%CE%AC%CF%80%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B3%CE%BB%CF%89%CF%83%CF%83%CE%B9%CE%BA%CE%AE/>] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).

- Μαρίνος, Δ., (04.07.2018). *Τζαζ πάθη σε μαύρους τροπισμούς*, [https://bookpress.gr/kritikes/xeni-pezografia/9177-morrison-toni-nobel-1993-papadopoulos-jazz-marinos] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Μηχανή του Χρόνου (n.d.), «*Η καλύβα του μπάρμπα – Θωμά*», [https://www.mixanitouxronou.gr/i-kaliva-tou-barmpha-thoma-to-vivlio-pou-poulise-schedon-oso-ke-i-agia-grafi-sigklonise-ti-ratsistiki-ameriki-ke-stirixe-ton-emfilio-polemo-gia-tin-apeleftherosi-ton-mavron-sklavon/] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Μίτσελ, Μ. (1980). *Όσα παίρνει ο άνεμος* (τόμοι α' και β'). (Γ. Λάμπας, Μεταφρ.) Αθήνα: Κάκτος.
- Μοδινός, Μ., (24.08.2017). *Ο Ανάστροφος Ρατσισμός και η επαναφορά της Νεγροσύνης*, [https://www.tanea.gr/2017/08/24/lifearts/by-the-book/o-anastrofos-ratsismos-kai-i-eranafora-tis-negrosynis/] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Μόρισον, Τ. (1994). *Τζαζ*. (Κ. Σχίνα, Μεταφρ.) Αθήνα: Νεφέλη.
- Μουσόπουλος, Θ., (16.07.2019). *Ναι! το κλασικό είναι δίπλα μας: “Όταν σκοτώνουν τα κοτσύφια” της Χάρπερ Λη*, [https://sparmatseto.gr/2019/07/16/otan-skotwnoun-ta-kotsyfia-harper-lee-bibliokritiki-thanasis-mousopoulos/] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Μπέιτι, Π. (2016). *Ο Πουλημένος*. (Ν. Μάντης, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Μπέκος, Γ., (04.11.2016). *Πολ Μπέιτι: Ο Αφροαμερικανός που επανέφερε τη δουλεία*, [https://www.tovima.gr/2016/11/04/books-ideas/pol-mpeiti-o-afroamerikanos-poy-eraneferi-ti-doyleia/] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Μπίτσερ Στόου, Χ. (2004). *Η καλύβα του μπαρμπα-Θωμά* (8η έκδ.). (Γ. Σπανδωνής, Μεταφρ.) Αθήνα: Πατάκης.
- Νέος Ακάδημος (n.d.). Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://neosakadimos.gr/10-mikroi-negroii/> (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Παπαδημητρίου, Ν. (2020). *Έρωτας και Πολιτική*. Αθήνα: Gutenberg.
- Πλατής, Ν. (1999). *Black out/ Το μαύρο λεξικό*. Αθήνα: Άγρα.
- Σχίνα, Κ. (23.10.2018). *Τόνι Μόρισον: Η λογοτεχνία του δωδεκαμέτρου*, [https://booksjournal.gr/kritikes/logotexnia/2807-toni-morrison-h-logotexnia-tou-dvdekametrou] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- ΤΑ ΝΕΑ team. (01.08.2020). *Η μετάφραση του «Όσα παίρνει ο άνεμος» χωρίς τους «νέγρους»*, [https://www.tanea.gr/print/2020/01/08/lifearts/i-metafrasi-tou-osa-pairnei-o-anemos-xoris-tous-negrous/] (τελευταία πρόσβαση: 31.03.2021).
- Τουαίν, Μ. (2010). *Οι περιπέτειες του Τομ Σόγερ*. (Λ. Κάσδαγλη, Μεταφρ.) Αθήνα: Πατάκης.
- Χαραλαμπίδης, Χ. (επιμ.) (2014). *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.